

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 35
Nisan 2020

www.islamhukuku.com

www.islamhukuku.org

www.islamhukuku.net

ISSN 1304-1045

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

www.islamhukuku.com www.islamhukuku.org www.islamhukuku.net

Journal of Islamic Law Studies

مجلة البحوث الفقهية الإسلامية

Sayı / Number / العدد : 35

Yıl / Year / السنة : 2020

Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı çıkar. Hakemlidir. Süreli Yayındır.

Sahibi / Publisher / صاحبا

Mustafa ÖZDEMİR

Mehir Vakfı / Mehir Foundation / مؤسسة المهر لترويج الشباب

Editor / Editor-in-Chief / رئيس التحرير

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Editor Yardımcısı / Associate Editor / مساعد رئيس التحرير

Doç. Dr. Hasan ÖZER

Alan Editörleri / Field Editors / المحررون

Dr. Öğr. Üyesi Huzeyfe ÇEKER (*Fıkıh Usulü ve Taribi*)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKİNCİ (*Fürü-i Fıkıh*)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SAMAR (*Çağdaş Fıkıh Meseleler*)

Doç. Dr. İsmail BİLGİLİ (*Kitap Değerlendirme*)

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR - Doç. Dr. Ahmet AKMAN - Prof. Dr. Abdüselam ARI - Prof. Dr. Nasi ASLAN - Prof. Dr. Tevhit AYENGİN - Doç. Dr. Tuncay BAŞOĞLU - Doç. Dr. İsmail BİLGİLİ - Prof. Dr. Recep CİCİ - Dr. A. Hakan ÇAVUŞOĞLU - Doç. Dr. Mehmet DİRİK - Prof. Dr. Sabri ERTURHAN - Doç. Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ - Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY - Doç. Dr. Menderes GÜRKAN - Prof. Dr. Hasan HACAK - Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI - Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN - Prof. Dr. Ali KAYA - Doç. Dr. Saim KAYADİBİ - Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA - Prof. Dr. Ferhat KOCA - Prof. Dr. Adnan KOŞUM - Prof. Dr. Muharrem ÖNDER - Doç. Dr. Hasan ÖZER - Prof. Dr. Ali İhsan PALA - Dr. Ali PEKCAN - Doç. Dr. İzzet SARGIN - Prof. Dr. Haluk SONGUR - Prof. Dr. Osman ŞAHİN - Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ - Doç. Dr. Mustafa YAYLA - Prof. Dr. Kemal YILDIZ - Doç. Dr. Yaşar YİĞİT

Danışma - Bilim Kurulu / Advisory - Scientific Board / الهيئة الاستشارية - العلمية

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ - Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN - Prof. Dr. Fahrettin ATAR - Dr. Hakan AYDIN - Prof. Dr. İ. Hakkı AYDIN - Prof. Dr. M. Akif AYDIN - Prof. Dr. Ali BAKKAL - Prof. Dr. Mustafa BAKTIR - Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU - Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR - Prof. Dr. Murteza BEDİR - Prof. Dr. Faruk BEŞER - Prof. Dr. Orhan ÇEKER - Doç. Dr. Hasan DOĞAN - Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN - Prof. Dr. İ. Kâfi DÖNMEZ - Prof. Dr. Celal ERBAY - Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN - Prof. Dr. Şamil DAĞCI - Prof. Dr. Nihat DALGIN - Prof. Dr. Cengiz KALLEK - Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN - Dr. Hüseyin KAYAPINAR - Prof. Dr. Muhsin KOÇAK - Prof. Dr. Ahmet ÖZEL - Prof. Dr. Şükrü ÖZEN - Prof. Dr. Salih TUĞ - Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM - Prof. Dr. Davut YAYLALI - Prof. Dr. Y. Vehbi YAVUZ

Özetler / Summaries/Translation / ملخصات

Doç. Dr. Yusuf SAYIN

Uluslararası İlişkiler Koordinatörü / Coordinator of Int. Relations / منسق العلاقات العالمية

Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA - Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Assistant

Abdullah ŞAFAK

e-mail: ihad2003@gmail.com

ISSN 1304-1045

Mizanpaj: Furkan Selçuk ERTARGİN, macfurkan@gmail.com

İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, EBSCO (ASC) ve Index Islamicus tarafından taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Journal of Islamic Law Studies is a peer-reviewed journal indexed by EBSCO (Academic Search Complete) and Index Islamicus.

Basım Tarihi: Haziran 2020

HANEFÎ FETVA GELENEĞİNİN ÖNEMLİ BİR HALKASI: EL-FETÂVA'L-GİYÂSİYYE

Dr. Öğr. Üyesi Adem ÇİFTCİ*

Özet: Hint alt kıtası erken sayılabilecek bir dönemde (92/711) İslam ile tanışmış olmasına rağmen Hindistan coğrafyasında İslam hukukunun asıl gelişim ve atılım gösterdiği dönem 602/1206'da Delhi Türk Sultanlığının kurulmasıyla başlar. Ebû'l-Muzaffer Gıyâseddin Balaban'ın 664/1266'da devletin başına geçmesiyle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. VII/XIII. yüzyılda yaşanan Moğol istilaları sebebiyle özellikle Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Buhâra, Semerkand, Belh gibi bölgelerden göç eden pek çok ilim adamı Delhi Türk Sultanlığına sığınmıştır. Delhi sultanlarının fıkha özel ilgi duymaları ve fukahâ ile samimi ilişkiler kurmaları, pek çok hükûkî ve idârî meselenin çözümünde fukahânın görüşlerine müracaat etmeleri fıkhnın bu bölgede gelişmesinde bir diğer önemli etken olmuştur. Gıyâseddin Balaban döneminde yaşadığı tahmin edilen Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in yazdığı *el-Fetâva'l-Giyâsiyye* Ortaçağ Hindistan'ında Hanefî fetva geleneğine göre Arapça telif edilen ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Müellif bu eseri dönemin sultanı Gıyâseddin Balaban'a takdim etmiştir. Eser gerek telif aşamasında müracaat edilen kaynakları gerekse Hanefî literatürü içerisinde kendisinden sonraki eserlere kaynaklığı açısından önemlidir. Müellifin eserinde güncel meseleleri ele alıp, bunlara uygun çözümler üretmesinin yanı sıra Buhâra, Semerkand, Belh, Irak ve Mâveraünnehir gibi öne çıkan Hanefî fıkhnın havzalarındaki ulemanın görüşlerine de referanslarda bulunması, konuyla ilgili kendi tercih ve yorumlarını da ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Zikredilen özellikleri ve bölge açısından oldukça erken dönemde telif edilmiş olması sebebiyle eserin ilim erbabının dikkatlerine sunulması amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî Mezhebi, Fetva Literatürü, Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb, *el-Fetâva'l-Giyâsiyye*.

An Important Link in Hanafi Fatwa Tradition: *al-Fatâwâ al-Ghiyâthiyya*

Abstract: Even though the Indian subcontinent became acquainted with the Islamic religion at what could be considered an early phase, the actual development and advancement in Islamic law there started in the year 602/1206 with the establishment of the Turkish Dihli Sultanate. This advancement was accelerated after Abû al-Muzaffar Ghiyath al-Din Balban became ruler in 664/1266. Due to the Mughal invasions during the 7th/13th century, many scholars from predominantly Hanafi regions such as Bukhârâ, Samarkand and Balkh took refuge in the Dihli Sultanate. Another important factor that caused this advancement in this region was that the Dihli sultans themselves were interested in the topic of fiqh, became close with fiqh scholars and consulted them on many legal and administrative matters. *Al-Fatâwâ al-Ghiyâthiyya*, authored by Daud Ibn Yûsuf al-Khatîb, thought to have lived during the rule of Ghiyath al-Din Balban, is believed to be the first book in medieval India written in Arabic and belonging to the Hanafi fatwâ tradition. The author presented this book to Ghiyath al-Din Balban, who was sultan at that time. This particular work carries importance, be it regarding the source material consulted during the authoring, or that it itself was used as a source for later works in Hanafi literature. This importance is amplified, because besides dealing with contemporary matters and coming up with solutions to them, the author references opinions of scholars from regions significant to the Hanafi school, like Bukhârâ, Samarkand, Balkh, 'Irâk and Ma warâ al-nahr and also sets forth his own choices and interpretations of those matters. Because of the aforementioned properties of al-Khatîb's piece, and its early authoring for that region, this study was prepared in order to present and draw attention to it.

Keywords: Hanafi Madhhab, Fatwâ Literature, Daud Ibn Yûsuf al-Khatîb, *al-Fatâwâ al-Ghiyâthiyya*

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ademciftci28@hotmail.com

GİRİŞ

Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde çeşitli fetih girişimleri olsa da Hindistan coğrafyası İslam'la ilk olarak Emevî komutanlarından Muhammed b. Kâsım es-Sekafî'nin 92/711 yılında Sind'i fethetmesiyle tanışmıştır.¹ Bölgenin fıkıh ilmiyle tanışmasını da yine aynı tarihlere kadar geri götürmek mümkündür.² Fetihle birlikte Arap dünyasından pek çok ilim adamı buralara gelerek bölgenin farklı kesimlerine yerleşmişlerdir. Bu bölgeye gelip yerleşen ilim adamlarından Ebû Ma'şer es-Sindî (ö. 170/786),³ İbnü'l-Hindî (ö. 399/1008), Hasan Ali b. Hasan es-Sindî (ö. 445/1053), Muhammed es-Sindî'nin (ö. 548/1153) özellikle fıkıh ilmiyle uğraştıkları kaynaklarda zikredilmektedir.⁴ Ancak Hindistan coğrafyasında İslam hukukunun asıl gelişim ve atılım gösterdiği dönem 602/1206'da Delhi Türk Sultanlığının kurulmasıyla başlar.⁵

Buhara hukuk okuluna mensup Türk hukukçular özellikle Moğol istilasıyla birlikte Orta Asya'dan batıya ve güneye göç ederek Buhara hukuk birikiminin Bağdat, Şam, Anadolu, Hint alt kıtası gibi İslam dünyasının belli başlı ilim merkezlerine taşınmasını, bu bölgelere yerleşmesini ve kök salmasını sağlamışlardır.⁶ Delhi Sultanlığı, Moğol istilası sebebiyle Orta Asya'nın farklı bölgelerinden güneye göç etmek zorunda kalan ve kendilerine sığınan pek çok ilim adamına kucak açmıştır. Bu ilim adamları gerek telif ettikleri eserler gerekse medreselerde ve ders halkalarında fıkıh ilminin öğretimi hususunda gösterdikleri çabalarla fıkıhın bölgedeki gelişimine ve Ortaçağ Hindistan fıkıh literatürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Öyle ki bu çabalar neticesinde Delhi Sultanlığı bilimsel ve kültürel açıdan Bağdat ve diğer İslam merkezleriyle yarışır hale gelmiştir. Bu gelişimde Delhi sultanlarının fıkıha özel ilgi duymalarının yanı sıra fukahâ ile sıkı ve samimi ilişkiler kurmaları, pek çok hukûkî ve idârî meselenin çözümünde fukahânın görüşlerine müracaat etmelerinin de önemli etkisi vardır. Bu karşılıklı ilişkinin kurulmasında ve fıkıhın sultanlar nezdinde güncelliğini sürdürmesinde ulemanın, sultanları gayret ve şevke getirmelerinin yanı sıra Delhi Sultanlarının da fıkıh ilmine duydukları ilgi, ilim adamlarına verdikleri değer ve desteğin büyük payı bulunmaktadır.⁷ Ayrıca Delhi Sultanlarının hukûkî problemlerin çözümünde

1 Azmi Özcan, "Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı", s. 103; a. mlf. "Sind", *DİA*. XXXVII, 243.

2 Ziauddin, *Contribution of India to Fiqh Literature*, s. 17.

3 Geniş bilgi için bk. Selman Başaran, "Ebû Ma'şer es-Sindî", *DİA*. X, 184-185.

4 Mübarekbûrî, *Ricâlü's-Sind ve'l-Hind*, s. 56; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 17.

5 Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 17-18.

6 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 87.

7 Zafarül İslam, "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi", s. 57-58; Ziauddin, *Fiqh*

fakihlere müracaat etmeleri, ilmî toplantılar organize edip onlarla pek çok fikhî konuyu müzakere etmeleri, alanında uzman olanları mahkemelerde istihdam etmeleri de fıkıh ilminin bu bölgede uygulanma imkânı bulmasına ve devlet erkânı arasındaki aktüel değerini sürdürmesine olanak sağlamıştır.⁸

Fıkıha dair eserlerin Hindistan'da telif edilmeye başlaması, genel olarak, Müslümanların buradaki hâkimiyetlerinin ilk günlerine kadar uzanır. Genellikle “*Mecmûa-i Sultânî*” diye bilinen bir fıkıh çalışmasının Gazneli Mahmut⁹ zamanında (389/998-421/1030) telif edildiği söylenmektedir.¹⁰ Ancak Delhi Sultanlığı'nın hüküm sürdüğü dönemde çağın ihtiyaçlarının da bir gereği olarak fıkıh literatürüne katkı sağlamanın en popüler/tercih edilen şekli fetva kitabı telif etmek olarak görülmüştür. Bu düşünceyle fetva literatürüne çok kıymetli eserler kazandırılmıştır. Bu türün Ortaçağ Hindistan'ında Hanefî mezhebi esas alınarak yazılmış en erken örneklerinden birisi Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in (ö. VIII/XIV. yüzyılın başları?) *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye* isimli eseridir.¹¹ Bu çalışmada, kendisinden sonraki pek çok Hanefî fıkıh kaynağına da referans olan bu önemli eserin gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır.

1. MÜELLİF'İN HAYATI

Müellifin adı Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'dir. *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'nin mukaddimesinde eseri kaleme alanın Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb olduğu açıkça zikredilmektedir.¹² Gerek kendi gerekse modern dönem biyografik ya da bibliyografik kaynaklarda müellifin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹³ Ancak eserin mukaddimesinde müellifin *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'yi tamamlayarak dönemin Del-

Literature, s. 20; Qasmi, “The Orientation and Approach of inDĪAn Ulama in Resolving Contemporary Issues Through Islamic Jurisprudence In Modern InDĪA”, *Institute of Objective Studies*, s. 2.

8 İslam, “Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi”, s. 58.

9 Gazneli Mahmut ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevi”, *DĪA*. XVII, 362-365.

10 İslam, *Fatâvâ Literature Of The Sultanate Period*, s. 7; a. mlf. “Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi”, s. 60; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 22-23.

11 Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 23.

12 Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb, *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Zeynelzâde, nr. 1347, s. 3; a. mlf. *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1321), s. 2. Ayrıca bk. Ziauddin, *Literature*, s. 128. **NOT:** Eserin yazma nüshasında her bir sayfaya numara verildiği için atıflarda orijinal sayfa numaraları kullanılmıştır. Ayrıca okuyucuya kolaylık sağlama amacıyla dipnotlarda yazma nüshanın yanı sıra 1321/1903 Bulak nüshasını da tercih ettik. Bunu dipnotlarda ilk eser yazma, sonraki eser matbu olacak şekilde göstermeye özen gösterdik.

13 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 40; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 128.

hi Türk Sultanı Ebü'l-Muzaffer Gıyâseddin Balaban'a¹⁴ takdim ettiği bilgisi yer almaktadır.¹⁵ Bu bilgi bize müellifin yaşadığı tarih aralığını tespit etme imkanı vermektedir. Kaynaklar Gıyâseddin Balaban'ın 664/1266-686/1287 yılları arasında yirmi iki yıl Delhi Sultanlığı yaptığını bildirmektedir.¹⁶ Zafarul İslam'ın da belirttiği gibi eserin Gıyâseddin Balaban'a takdim edilmesi *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin VII/XIII. yüzyılın ikinci yarısında telif edilmiş olduğunu göstermektedir.¹⁷ Çünkü müellifin *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'yi telif ederken gerek müracaat ettiği kaynaklar gerekse sultana eser takdim edebilecek bir yakınlık ve dostluğun oluşabilmesi için ihtiyaç duyulan gerekli zaman gibi bazı etkenler göz önünde bulundurulduğunda eserin en erken otuzlu yaşlarda tamamlanıp Gıyâseddin Balaban'a takdim edildiği söylenebilir. Buradan hareketle de Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in VII/XIII. yüzyılın ilk yarısında doğmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca müellifin müracaat ettiği kaynakları incelediğimizde referansta bulunduğu eserlerin müelliflerinin vefât tarihlerinin en geç 630/1230'lu yıllara tekabül ettiği görülmektedir. Bu da, Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in VII/XIII. yüzyılın ilk yarısında doğduğu yönündeki öngörümüzü güçlendirmektedir.

Eserin telif edildiği dönemle ilgili farklı bir görüş daha var ki, bunun doğru olmadığını düşünüyoruz. Müellif eserini Sultan Gıyâseddin Balaban'a takdim ettiğini açıkça belirtmesine rağmen *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'yi tahkik eden Seccâd Hüseyin eserin mukaddimesinde *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Gıyâseddin Tuğluk döneminde (720/1320-726/1325) telif edildiğini kaydetmektedir ki,¹⁸ bu bilgi doğru değildir.¹⁹ Çünkü bu eserin müellifi Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in mukaddimedeki açık beyanıyla çelişmektedir.²⁰

Modern çalışmalarda müellifin ismi ya da künyesiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Delhi Sultanlığı dönemi fetva literatürü üzerine çalışmalar yapan Zafarul İslam, eserin müellifinin ismini Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb el-Bağdâdî şeklinde kaydetmektedir. Ancak yazar bilginin kaynağına dair herhangi bir referans-

14 Gıyâseddin Balaban hakkında geniş bilgi için bk. Orhan F. Köprülü, "Balaban Han", *DİA*. V, 3.

15 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 6; *el-Fetâvâ*, s. 4; İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 38; Guenther, "Hanafi Fiqh in Mughal InDİA", s. 210; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 23, 128; Masud, "Religion and State in Late Mughal InDİA", 46; Qasmi, "The Orientation and Approach of InDİAn Ulama", s. 2; Yıldız-Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", s. 94 (9. dipnot); Güman-Sezer, "Osmanlı Hukuk tarihinde Öncü bir İsim Timurtâşi Üzerine Biyografik Bir İnceleme", s. 874.

16 Köprülü, "Balaban Han", *DİA*. V, 3; Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *DİA*. IX, 130.

17 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 39.

18 Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, I, 40 (Mukaddime).

19 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 21; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 128.

20 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 6; *el-Fetâvâ*, s. 4.

ta bulunmamaktadır.²¹ Yazar “*Bağdâdî*” nisbesinden hareketle müellifin köken itibariyle Bağdatlı yani kendisinin ya da ailesinin Bağdat’tan Hindistan’a göç etmiş olabileceğine dikkat çekmekte; ancak hiçbir kaynağın bu bilgiyi teyid etmediğini de yine kendisi bizzat belirtmektedir.²² Bunun yanı sıra ülkemizde yapılan bir çalışmada -her ne kadar konuyla doğrudan ilişkili olmasa da- müellifin ismi Şeyhzâde b. Yûsuf el-Hatîb şeklinde kaydedilmektedir.²³ Ancak yaptığımız araştırmalarda gerek müellifin kendi eserinde gerekse klasik ya da çağdaş biyografik yahut bibliyografik kaynaklarda müellif hakkında “*el-Bağdâdî*” ya da “*Şeyhzâde*” şeklinde bir künye ya da nisbeye rastlamadık.

İsmail Paşa (ö. 1920), Kâtip Çelebi’nin (ö. 1067/1657) meşhur eseri *Keşfü’z-zunûn*’a zeyil olarak kaleme aldığı bibliyografik eseri *Îzâhu’l-meknûn*’da *el-Fetâva’l-Gıyâsiyye* ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “*Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb el-Hanefî tarafından telif edilmiştir. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Eser doğuşu olmayan (ezeli olan) Allâhâ hamd ile başlamaktadır. Eseri Sultan Ebû’l-Muzaffer Gıyâsuddîn el-Yemîn’e takdim etmiştir.*”²⁴ Müellif ve eserle ilgili hemen hemen bütün bilgiler İsmail Paşa’nın verdiği bu bilgilerden ibarettir.

Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb’in başta fıkıh olmak üzere diğer dini ilimlere dair başka herhangi bir eser kaleme alıp almadığı müellif hakkındaki mevcut bilgilerin oldukça sınırlı olması sebebiyle bilinmemektedir.

2. FETVA LİTERATÜRÜNÜN ÖNEMLİ BİR HALKASI: *EL-FETÂVA’L-GIYÂSİYYE*

Delhi Sultanlığının fıkıh literatürüne katkısı oldukça önemlidir. Bu dönemde Arapça ve Farsça bazı fetva kitaplarının telif edildiği bilinmektedir. *el-Fetâva’l-Gıyâsiyye* Ortaçağ Hindistan’ında Arapça fetva telif geleneğinin ilk örneğini oluşturmaktadır.²⁵ Bu eser, müellif tarafından dönemin sultanı Sultan Gıyâseddin Balaban’a takdim edilmiştir. Müellifin, Gıyâseddin Balaban’ın kişiliğinden ve yönetiminden özellikle de Moğol saldırıları sebebiyle Müslüman dünyasının farklı bölgelerinden Hindistan’a göç eden ilim adamlarına ve bilginlere karşı gösterdiği cömert tutumundan etkilendiği görülmektedir.²⁶ Sultan Gıyâseddin Balaban,

21 İslam, *Fatâwâ Literature*, s. 39.

22 İslam, *Fatâwâ Literature*, s. 40.

23 Avcı, “Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış”, s. 96 (63. dipnot).

24 İsmail Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, II, 157.

25 İslam, *Fatâwâ Literature*, s. 21, 30; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 128-130.

26 İslam, *Fatâwâ Literature*, s. 37.

atarlarından itibaren süregelen ilim adamlarıyla saray eşrafı arasındaki ilişkiyi sürdürmüş, hukuku ilgilendiren önemli konularda onların görüşlerine müracaat etmekten geri durmamıştır. Ayrıca sultanın fıkha karşı duyduğu derin ilginin de ulema sultan yakınlaşmasında önemli bir katkısı olmuştur. Özellikle yazılan fetva kitaplarının Sultana takdim edilmesi geleneği bunun bir göstergesidir.²⁷

Sultanlıklar döneminde hukuk alanında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların önemli bir özelliği hemen hepsinin Hanefî mezhebine göre yazılmış olmasıdır. Zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine değinilmekle birlikte genellikle Hanefî fıkha ait görüşler tercih edilmiş, diğer mezhep görüşleri çoğunlukla tenkid için zikredilmiştir. Hanefî mezhebinin Ortaçağ Hindistan'ında hâkim mezhep oluşu, idarecilerin Hanefî mezhebine mensup olmaları ve Hanefî fıkıh ekolünün merkezleri konumundaki Nişabur, Sâ'nân, Gazne, Kâşân, Belh, Harizm, Tebriz gibi şehirlerden ulemanın buralara gelmesinin bunda etkisi vardı.²⁸ Bu eserlerden birisi de Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb tarafından telif edilmiş olan *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'dir. Müellif eserini telif sürecinde kendisinden önceki Hanefî kaynaklarının önemli bir kısmına müracaat etmiş, aynı zamanda döneminin önde gelen fıkıh havzalarını temsil eden Buhâra, Semerkand, Belh, Mâverâünnehir ve Iraklı Hanefî fakihlerinin (meşâyihinin) görüşlerine de yer vererek bölgesel ve coğrafi görüş farklılıklarını ortaya koymuştur. Eser kendisinden sonra telif edilen *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *el-Fetâva'l-Hindiyye* başta olmak üzere Mecelle'ye kadar pek çok esere kaynaklık etmiştir.

2.1. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Nüshaları

Eserin dünyanın farklı kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan Türkiye,²⁹ Mısır,³⁰ Hindistan³¹ ve Rusya³² olmak üzere dört el yazması nüshasını tespit edebildik. Sultanlıklar dönemi fetva literatürü üzerine araştırmalar yapan Zafarul İslam ise eserin el yazması nüshalarının el-Mektebetü'l-Asfiya (Haydarabad), el-Mektebe el-Hadîviyye (المكتبة الخديوية) (Kâhire), Pencab Üni-

27 İslam, *Fatâwâ Literature*, s. 38.

28 İslam, "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi", s. 65.

29 Manisa İl Halk Kütüphanesi/Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu, 45 Ak Ze 1347 (Yazma nüsha XXI+209 sayfadan oluşmaktadır.).

30 Kâhire/el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 709/11682. Ayrıca *el-Fihrisü'-ş-şâmil li't-türâsi 'l-Arabîyyi 'l-İslâmîyyi 'l-mahtûti* isimli katalog Cilt 7, Sy. 187'de Kâhire/Dâru'l-Kütüb 358 numarada da eserin kaydı bulunmaktadır.

31 Haydarâbâd/el-Mektebetü'l-Asfiya, 2/1056 (71).

32 St. Petersburg/el-Methafü'l-Asyû, 691. Ayrıca *el-Fihrisü'-ş-şâmil* Cilt 7, Sy. 187'de St. Petersburg/Ma'hedü'l-İstişrâk, 1470 numarada eserin kaydı bulunmaktadır.

versitesi Kütüphanesi (Lahor)³³ ve Daru'l-Musannifin (Azamgarh)'de³⁴ bulunduğu bilgisine yer vermektedir.³⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla dünyanın farklı kütüphanelerinde eserin toplamda yedi el yazma nüshasının bulunmaktadır.

Eserin matbu nüshasına gelince ilk olarak Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Fetâvâ'z-Zeyniyye fî fikhî'l-Hanefiyye*'si ile birlikte 1321/1903'te Bulak'ta el-Matbaatü'l-Emîriyye tarafından basılmıştır.³⁶ 1322/1904 tarihinde ise aynı yayınevi tarafından eserin taşbaskısı yapılmıştır.³⁷ Her iki nüshada da "ilk baskı" kaydı yer almakla birlikte ilk baskının iç kapağı üzerindeki bazı bilgiler ikinci baskıda yer almamaktadır. Ancak metinde ve sayfalarda herhangi bir farklılık yoktur. Kanaatimizce bu baskıda esas alınan nüsha el-Mektebetü'l-Ezheriyye (Kâhire) ya da Zafarul İslam tarafından kaydedilen el-Mektebe el-Hadîviyye (Kâhire) nüshasıdır. Zira elimizdeki Manisa İl Halk Kütüphanesi/Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 45 Ak Ze 1347 numaraya kayıtlı nüsha ile arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

2.2. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Yazılış Gayesi

Eserin yazılış gayesine gelince müellif mukaddimede eseri kaleme alma gerekçesini, "*Ölüm gelmeden (güneşin batışından önce) mütekaddim ulemanın tercih ettiği meşhur görüşleri içine alan sonraki mâhir/zeki ulemanın kendisiyle fetva vereceği bir eser yazmaya karar verdim. Ayrıca samimi ve vefalı dostlarım da fetva ehline yardımcı ve ihtiyaç duyanlara çare olacak, hataya düşen müftülere yol gösterecek ve müsteftilere işlerinde rehberlik edecek bir eser yazmamı benden istediler*"³⁸ sözleriyle açıklamaktadır. Bu sözlerden anlaşıldığına göre müellifin yaşadığı bölge ve dönemde fikhî meselelerin çözüme kavuşturulmasında el kitabı niteliğinde böyle bir esere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Zira eser incelendiğinde müellifin delillere ve ilgili tartışmalara çok fazla girmeden konuyla ilgili Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının ve daha sonraki Hanefî fukahâsının görüşlerine yer verdiği, nadiren de olsa mukayese için diğer mezhep imamlarının görüşle-

33 Pencil Üniversitesi Yazma Eserler Kataloğunda S. 1967/4750 arşiv numarasıyla kayıt olan eserin eksik olduğu (incomplete at the end) bilgisi yer almaktadır. Bk. <http://pulibrary.edu.pk/arabic.php>. Ayrıca *el-Fihrisü'ş-Şâmil* Cilt 7, Sy. 187'de bu eserin arşiv numarası 258 olarak verilmektedir.

34 Zafarul İslam Daru'l-Musannifin nüshasının eksik olduğunu ifade etmektedir. İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 38.

35 *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'yi neşreden Seccâd Hüseyin de eserin el-Mektebe el-Hadîviyye ve Dâru'l-Musannifin nüshalarına işaret etmektedir. Bk. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, I, 40.

36 Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, I, 40; Özen, "Osmanlı Döneminde fetva Literatürü", s. 321.

37 Eser İBB. Atatürk Kitaplığı, Bel_Arp_00084 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

38 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 3; *el-Fetâvâ*, s. 2-3.

rine temas ettiği söylenebilir. Ayrıca müellif kendi dönemine kadar telif edilmiş pek çok Hanefî kaynağına müracaat etmiş, görüşlerin kaynaklarına referanslarda bulunmuştur. Bu da esere olan itimat ve güveni artıran bir unsur olmuştur. Zafarî İslam'ın ifadesiyle bu eserin değeri Ortaçağ Hindistan'ında Arapça yazılan ilk fetva kitabı olmasının yanı sıra kendisinden sonra bu coğrafya da yazılmış olan *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, *el-Fetâva'l-Firuzşâhî*, *el-Fetâva'l-Hammâdiyye* ve *el-Fetâva'l-Alemgiriyye* gibi önemli fetva kitaplarının kendisine sıkça referanslarda bulunmasından ve geniş çaplı iktibaslar yapmasından anlaşılabilir.³⁹ Öyle ki bu eser *Mecelle*'nin bile kaynakları arasında yer almaktadır.⁴⁰

2.3. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Özellikleri

Delhi Sultanlığı devrinde İslam hukuku literatürüne katkı yapmanın en yaygın yolu olarak kabul edilen fetva kitabı yazma geleneği, özellikle mütekaddiminden meşhur fukahânın fetvalarını toplayıp klasik fıkıh kitaplarının sistematüğini esas almak suretiyle tebarüz etmiştir.⁴¹ Dönemin ilk ve en önemli eserlerinden birisi kabul edilen *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'de de bu yöntem takip edilmiştir. Eserin yazımında (bab-fasıl-nev') şeklinde bölüm-alt bölüm ve kısım şeklinde klasik fıkıh kitaplarındaki mevcut sistem esas alınmıştır. Yani fetva kitaplarında sıkça görülen soru-cevap şeklindeki usulden ziyade klasik fıkıh kaynaklarındaki gibi konular fıkıh bablarına göre kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Müellif ibadât, muamelât, ukubât konularının yanı sıra dönemdeki bazı problemleri de tartışma konusu yapmıştır.⁴²

Müellif eserinde esas itibarıyla meşhur hukukî problemleri, insan hayatının farklı yönleriyle ilişkisini kurarak Hanefî mezhebinin diğer fıkıh kaynaklarındaki gibi açıklamaya yoğunlaşmıştır. Eserin içeriği detaylı bir şekilde incelendiğinde müellifin zamanının pek çok meselesine dikkat çektiği, kendi döneminde öne çıkan meseleler bağlamında sayısız problemi incelediği görülmektedir.⁴³ Buradan hareketle *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin bazı eski fetvâ kitaplarının sadece bir ihtisarı olmadığını vurgulamak gerekir. Çünkü müellif daha önceki bilgileri mevcut bir sistematik içerisinde aktarmakla yetinmeyip, yeri geldiğinde konuyla ilgili kendi

39 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 21, 30; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 129-130.

40 Yıldız-Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", s. 103.

41 İslam, "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi", s. 64.

42 Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 128.

43 Müellif "Günümüzde/zamanımızda ..." formunda pek çok konuyla ilgili döneminin meselelerine verilen hükme değinmiştir. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 53, 72, 94, 252, 269, 274; *el-Fetâvâ*, s. 30, 40, 53, 144, 155, 158.

görüşünü ya da tercihini de (في قولي),⁴⁴ (وبه نأخذ),⁴⁵ (وهو الأصح),⁴⁶ (و كذلك أفتيت),⁴⁶ (وهو الأحوط),⁴⁷ (أنا),⁴⁷ (اختيارنا),⁴⁸ (ولا نأخذ به),⁴⁹ (ولا نأخذ به)⁵⁰ şeklindeki ifadelerle belirtmekten çekinmemiştir. Müellif eserinde döneminin pek çok meselesini çözüme kavuşturmuştur. Böylece genel olarak Müslümanların ve ilim adamlarının zihnini meşgul eden, özel olarak ise *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'yi referans alarak takip eden sonraki dönem eserleri için meseleler daha açık hale gelmiştir.⁵¹

Bu bilgiler ışığında *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'nin yazıldığı dönemde bir nevi özellikle kadı ve hâkimlerin hukûkî ihtilafların çözümünde müracaat edecekleri bir kanun özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü Hint alt kıtasında yaygın ve hâkim olan mezhep Hanefîlikti. Öyle ki bu bölgede yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu ile ulemanın kâhîr ekseriyeti Hanefî mezhebine mensuptular. Müellifin kendi döneminde karşılaşılan meselelere Hanefî fıkıh geleneği içerisinde çözümler üretmesi, eserini sultana takdim etmesi *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*'ye bir nevi yarı resmî kanun kitabı hüviyeti kazandırmıştır. Bu da, Delhi Sultanlığında hukuk birliğinin sağlanması açısından kayda değer bir gelişmedir. Zira Delhi sultanlarının Hanefî mezhebine mensup olmaları, onlara hamilik etmeleri, resmî olarak Hanefî mezhebini kabul etmeleri, mahkemelere –istisnaları olmakla birlikte-⁵² genel de Hanefî kadılar tayin etmeleri de bu yargıyı güçlendirmektedir.⁵³ Bununla birlikte Delhi sultanları ne Hanefî mezhebini takip etme konusunda katı ve dogmatik, ne de diğer mezheplerin mensuplarına karşı tarafgir davranmışlardır.⁵⁴

44 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 94; *el-Fetâvâ*, s. 53.

45 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 93, 150; *el-Fetâvâ*, s. 53, 76.

46 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 173, 195; *el-Fetâvâ*, s. 100, 112.

47 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 151; *el-Fetâvâ*, s. 87.

48 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 20, 172; *el-Fetâvâ*, s. 12, 100

49 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 194; *el-Fetâvâ*, s. 112.

50 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 173; *el-Fetâvâ*, s. 100.

51 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 40.

52 Delhi Sultanlığında Hanefî mezhebinin ve kadı-hâkim atamalarında Hanefî olanların tercih edilmesine rağmen farklı mezheplere mensup fakihler de kadı olarak tayin edilmişlerdir (İslam, “Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi”, s. 65). Mesela Mâlikî mezhebine mensup olan ünlü seyyah İbn Battûta, Muhammed b. Tuğluk tarafından Delhi bölgesine kadı olarak atanmış, bu görevi yedi yıldan fazla sürdürmüştür. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, II, 737-738; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 28; Aykut, “İbn Battûta”, *DİA*. XIX, 362.

53 Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 27.

54 İslam, “Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi”, s. 65.

Eserde diğer mezheplerin ya da fukahânın görüşlerine de zaman zaman değinilmiştir. Müellif İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765),⁵⁵ Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778)⁵⁶ ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795)⁵⁷ görüşlerine bir ya da iki kez değinmekte; Hanbelî mezhebine ise hiç yer vermemektedir. Ancak eserde İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) görüşlerine ise –kavl-i kadîmi de dahil olmak üzere–⁵⁸ daha fazla yer verdiği görülmektedir. Bu görüşler incelendiğinde İmam Şâfiî'nin görüşlerinin daha ziyade ihtilafı belirtmek ve tenkid amacıyla zikredildiği görülmektedir.⁵⁹

Müellif eserinde Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki görüş farklılıklarına sıklıkla temas etmiştir. Bunun yanı sıra daha sonraki Hanefî ulemasının konuyla ilgili görüşlerine de yer veren müellif, bunlar içerisinde tercihlerde bulunmuştur. Eserde bu tercihleri belirtmek için kullanılan “Benim görüşüme göre” (في قولي);⁶⁰ “Bunu esas alıyoruz” (وبه نأخذ);⁶¹ “Tercih edilen budur” (وهو المختار);⁶² “Bu görüş alınmaz” (فلا يؤخذ به);⁶³ “Bu daha uygun ve ferahlatıcı olandır” (وهذا أرفق و);⁶⁴ “Fetva buna göredir” (و عليه الفتوى);⁶⁵ “İki rivayetten en sahih olanına göre” (و كذلك أفتيت أنا);⁶⁶ “Ben bu şekilde fetva veriyorum” (طوحلاً وهو);⁶⁷ “İlki kıyasa daha uygun ve daha doğrudur” (فهو أحسن);⁷⁰ “Biz bunu almıyoruz” (ولا نأخذ به);⁷¹ “Bizim tercihimiz” (اختيارنا);⁷² “Biz de aynı şekilde fetva veriyoruz”

55 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 283; *el-Fetâvâ*, s. 165.

56 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 60; *el-Fetâvâ*, s. 34.

57 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 29, 281; *el-Fetâvâ*, s. 17, 163. Müellif bir yerde de “Bu Medine ehlinin görüşüdür” (وهو قول أهل المدينة) diyerek doğrudan Mâlikî mezhebine atıf yapmıştır. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 50; *el-Fetâvâ*, s. 29.

58 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 281; *el-Fetâvâ*, s. 163.

59 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 31, 56, 70, 93-94, 145, 169, 200, 220, 228, 244; *el-Fetâvâ*, s. 18, 32, 40, 53, 83, 98, 115, 126, 139, 131. Bir yerde ise Hanefilerle aynı görüşü benimsediğini ifade etmek için İmam Şâfiî'nin görüşü nakledilmiştir. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 99; *el-Fetâvâ*, s. 56.

60 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 94; *el-Fetâvâ*, s. 53.

61 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 93, 150, 154, 159, 165, 166, 171, 174, 189, 221; *el-Fetâvâ*, s. 53, 76, 86, 89, 92, 95, 96, 99, 100, 109, 127.

62 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 139, 217; *el-Fetâvâ*, s. 80, 124.

63 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 173; *el-Fetâvâ*, s. 100.

64 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 20; *el-Fetâvâ*, s. 12.

65 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 20, 129, 228; *el-Fetâvâ*, s. 12, 73, 131.

66 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 140; *el-Fetâvâ*, s. 80.

67 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 151; *el-Fetâvâ*, s. 87.

68 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 20, 172, 260, 282; *el-Fetâvâ*, s. 12, 100, 149, 164.

69 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 51; *el-Fetâvâ*, s. 29.

70 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 20; *el-Fetâvâ*, s. 12.

71 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 173; *el-Fetâvâ*, 100.

72 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 194; *el-Fetâvâ*, s. 112.

وإنما) “Biz ancak mütekaddimîn ahabımızın görüşünü alıyoruz”⁷³ (ونحن نفتي أيضا) ⁷⁴ ve “Zamanımızda... şeklinde fetva verilmesi tercih edilir”⁷⁵ şeklindeki ifadeler bir taraftan müellifin sadece önceki ulemadan nakiller yapmakla yetinmeyip kendi tercihlerini ortaya koyması diğer taraftan farklı görüşler içerisinde yaşadığı dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olana işaret etmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca müellifin kendisinden önceki ulemanın görüşlerini değerlendirirken “Benim görüşüme göre”; “Bu görüş alınmaz”; “Bu daha uygun ve ferahlatıcı olandır”; “İki rivayetten en sahih olanına göre”; “Bu ihtiyata daha uygundur”; “İlki kıyasa daha uygun ve daha doğrudur”; “Bu daha güzeldir”; “Bizim tercihimiz”; “Biz ancak mütekaddimîn ahabımızın görüşünü alıyoruz”; “Zamanımızda ... şeklinde fetva verilmesi tercih edilir” tarzındaki ifadelerinden hareketle kendisinin Hanefî tabakatında “Ashâbü’t-tercih” arasında sayılmasının mümkün olabileceğini söyleyebiliriz.⁷⁶

Eserin önemli bir özelliği ise müteahhir ulemânın görüşleri nakledilirken Irak,⁷⁷ Buhârâ,⁷⁸ Belh,⁷⁹ Semerkand⁸⁰ gibi bölge⁸¹ ve şehir ulemâsına referanslarda bulunmasıdır. Bu, bu bölgelerde yaşayan Hanefî fakihlerinin görüş, usul ve metodlarının tespit edilmesine büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu yönü, eseri daha değerli ve orijinal kılmaktadır.

Eserde göze çarpan hususlardan birisi de müellifin “zâhirü’r-rivâye” kavramını bir geleneğin devamı olarak çok fazla ön plana çıkarmasıdır.⁸² Bu da Hanefî hukuk okulunda Bağdat’ın V/XI. yüzyılla birlikte giderek etkisini yitirmesi ve Mâveraünnehir’in güçlenerek Hanefî fıkıh geleneğinde belirleyici etki bağlamında merkezi bir konuma gelmesiyle yakından ilişkilidir. Nitekim müellifin istifade

73 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 233; *el-Fetâvâ*, s. 133.

74 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 276; *el-Fetâvâ*, s. 160.

75 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 53, 72, 94, 252, 269, 274; *el-Fetâvâ*, s. 30, 40, 53, 144, 155, 158.

76 Ashâbü’t-tercih ile ilgili bk. M. Esat Kılıçer, “Ashâbü’t-Tercih”, *DİA*, III, 471.

77 “Meşâyih-ı Irak”, “Ehl-i Bağdat”, “Ehl-i Küfe” kavramlarının kullanımı için bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 52, 65, 156, 165, 216; *el-Fetâvâ*, s. 30, 37, 90, 92, 124.

78 “Meşâyih-ı Buhârâ” kavramının kullanımı için bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 15, 232, 241, 260; *el-Fetâvâ*, s. 9, 134, 138, 149.

79 “Meşâyih-ı Belh” kavramının kullanımı için bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 15, 59, 65, 76, 87, 101, 119, 232, 233; *el-Fetâvâ*, s. 9, 34, 37, 43, 49, 55, 57, 67, 132, 133.

80 “Meşâyih-ı Semerkand” kavramının kullanımı için bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 76, 142, 151, 252; *el-Fetâvâ*, s. 43, 82, 87, 143.

81 “Meşâyih-ı Mâveraünnehr”, kavramının kullanımı için bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 254; *el-Fetâvâ*, s. 145.

82 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 53, 175, 195, 196, 260, 270, 279; *el-Fetâvâ*, s. 31, 101, 112, 113, 149, 156, 162.

ettiği kaynaklar ve görüşlerine müracaat ettiği ulemanın mensup olduğu muhitler incelendiğinde bu daha net biçimde görülecektir.⁸³

Müellifin eserini Arapça telif etmiş olmasına rağmen başta nikâh, talâk, itk ve yemin bölümleri olmak üzere Farsça kelime ve terkiplere sıkça yer vermesi de eserin dikkat çeken bir diğer özelliğidir.⁸⁴ Müellifin meseleleri ele alırken Arapça'nın yanı sıra Farsça'yı da çok sık kullanması iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan birisi müellifin Farsça'yı eser yazacak kadar iyi bildiği; diğeri ise Farsça'nın günlük hayatta yaygın olarak kullanılan bir dil olduğudur. Ayrıca nikah ve talak gibi konularda özellikle nikah akdinin kurulup kurulamayacağı ya da talakın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda Farsça terkiplere yer verilmesi, bu tür ifadelerin örfi kullanımında sarih kabul edildiğine işaret etmektedir.⁸⁵

Eserde nakledilen görüşler için ya müellif ismi zikredilmiş ya da doğrudan esere işaret edilmiştir. Müellif kurucu imamların dışında Hanefî fıkıh geleneğinin şekillenmesi ve ekolleşmesinde önemli katkıları olan Ebû Abdullah Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 246/860), Hassâf (ö. 261/875), Ebû Abdullah Muhammed b. Seleme el-Belhî (ö. 278/891); Ebû Nasr Muhammed b. Selâm (ö. 305/917), Ebü'l-Kâsım es-Saffâr (ö. 326/938), Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-İskâf (ö. 333/949), Ebû Câfer el-Hinduvânî (ö. 362/973), Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Ebû Bekr Muhammed b. Fazl el-Buhârî (ö. 381/991), Nâtîfî (ö. 446/1054), Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060), Ali b. Hüseyin es-Suğdî (ö. 461/1068), Hâherzâde (ö. 483/1090), Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), Hüsâ müddîn es-Sadrüşşehîd (ö. 536/1141), Necmüddîn en-Neseî (ö. 537/1142) gibi âlimlere sıkça referanslarda bulunması esere olan itimadı arttırmıştır.

2.4. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye'nin Kaynakları*

Müellif eserini telif ederken pek çok kaynağa müracaat etmiştir. Bunlardan bir kısmını mukaddimede zikrederek metin içerisinde hangi harfle sembolize ettiğini belirtmiş,⁸⁶ bazılarını ise yeri geldiğinde isimlerini zikretmekle yetinmiştir.

Müellif eserin yazımı esnasında sıkça müracaat ettiği Hanefî fıkıhına dair kaynakları harfler kullanmak suretiyle sembolize etmiştir. Benzer bir yöntemi – tespit edebildiğimiz kadarıyla- ilk olarak müellifin de eserlerinden sıkça istifa-

83 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 86-87.

84 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 51, 92, 96, 104, 112,127; *el-Fetâvâ*, s. 29, 52, 54, 59, 63, 73.

85 Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 129.

86 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 4-5; *el-Fetâvâ*, s. 3-4.

de ettiği Hanefî fakihî Hüsâmüddin Sadrüşşehîd (ö. 536/1141) *Kitâbü'l-Vâkıât* (*el-Vâkıâtü's-sağîr/Vâkıâtü'l-Hüsâmî*) ve *el-Fetâva'l-kübrâ*'sında kullanmıştır.⁸⁷ Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in de *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'yi telif ederken bu konuda Sadrüşşehîd'den etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira her iki müellifin de istifade ettikleri bazı kaynaklar için aynı harfleri sembol olarak tercih etmeleri bu etkileşimin varlığını güçlendirmektedir.⁸⁸ Bu etkileşimin diğer bir kanıtı ise müellifin istifade ettiği kaynaklar içerisinde Sadrüşşehîd'in *Kitâbü'l-Vâkıât*, *el-Fetâva'l-kübrâ*, *el-Fetâva's-suğrâ*, *Şerhu Câmi'ûs-sağîr* gibi eserlerinin önemli bir yer tutmasıdır.

Müellif müracaat ettiği temel kaynaklara (م، ج، ب، خ، ك، ن، ي، ق، د، هـ، ع) gibi harflerle semboller vermiştir.⁸⁹ Ancak eser içerisinde bu yöntem her zaman sadık kaldığı söylenemez. Nitekim müellif mukaddimede harflerle sembolize ettiği eserleri metin içerisinde zaman zaman bu yöntemi terk ederek (ذكر الحسن) ⁹⁰(في المجرّد)، ⁹¹(قال الحسن في المجرّد)، ⁹²(في الفتاوى الصاعدي)، ⁹³(في واقعات الناطفي) şeklinde doğrudan eser ve müellifinin ismini zikrederek göstermiştir.

Müellifin harflerle sembolize etme yöntemini tercih etmesinin okuyucunun bilginin kaynağına ulaşmasını kolaylaştırması, metne akıcılık kazandırması, nakledilen görüşlere ve dolayısıyla esere olan güveni artırması gibi olumlu tarafları bulunmaktadır. Ancak hem Nâsırî'nin *el-Fetâvâ'sı* hem de Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *Kitâbü'n-Nevâzil*'i için (ن) harfini sembol olarak kullanması bilginin hangi kaynaktan alındığını tespit noktasında karışıklığa sebep olmaktadır.⁹⁴ Ayrıca mukaddimede bahsi geçmediği halde (ق)،⁹⁵ (ل)⁹⁶ ve (ر)⁹⁷ sembollerinin

87 Sembollerle referans gösterme yönteminin ilk örnekleri Sadrüşşehîd'in *el-Vâkıât* ve *el-Fetâva'l-kübrâ*'sıdır. Bu yöntem daha sonra Necmeddin Muhtar *ez-Zâhidî*'nin (ö. 658/1260) *el-Kunye* ve *el-Hâvî* isimli eserlerinde daha gelişmiş haliyle varlığını sürdürmüştür. Bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 99, 105; Hakimi, *es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilaziz'in* (ö. 536/1141) *Kitâbü'l-Vâkıât Adlı Eseri*, s. 112.

88 Sadrüşşehîd ile Hatîb'in eserlerinde müracaat ettikleri 5 temel esere verdikleri sembollerden dördü aynı biri ise farklıdır. O da Muhammed b. Fazl'in *el-Fetâvâ'sı* için Sadrüşşehîd (ب) harfini, Hatîb ise (ي) harfini kullanmıştır. Krş. Hakimi, *es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilaziz'in Kitâbü'l-Vâkıât Adlı Eseri*, s. 114, 134-135.

89 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 4-5; *el-Fetâvâ*, s. 3-4. Ayrıca bk. Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 130.

90 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 77; *el-Fetâvâ*, s. 44.

91 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 161; *el-Fetâvâ*, s. 93.

92 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 116; *el-Fetâvâ*, s. 66.

93 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 117; *el-Fetâvâ*, s. 66.

94 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 5; *el-Fetâvâ*, s. 4.

95 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 201, 215, 250, 293, 298, 306; *el-Fetâvâ*, s. 116, 123, 142, 172, 176, 184. Bu husus müstensihinin de dikkatini çekmiş olmalı ki eserin kenarında buna işaret etmiştir. Bk. Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 30; *el-Fetâvâ*, s. 17.

96 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 8; *el-Fetâvâ*, s. 6.

97 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 195; *el-Fetâvâ*, s. 112.

metin içerisinde kullanılması ve hangi eseri sembolize ettiğine dair açıklamanın bulunmaması bu noktada ayrı bir problem oluşturmaktadır. Eseri baştan sona incelememize rağmen müellifin (ق), (ل) ve (ر) sembolleriyle hangi eserleri kastettiğine dair bir bilgi ya da açıklamaya ulaşamadık. Ancak benzer bir yöntemi benimseyen ve müellifin de çağdaşı olan Necmeddin Muhtar ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *el-Kunye* ve *el-Hâvî* isimli eserlerinde (ق) sembolünü Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ı,⁹⁸ (ر) sembolünü de Nâtîfî'nin (ö. 446/1054) *er-Ravda fi'l-fürû'suna*⁹⁹ işaret etmek için kullanmış olmasından hareketle Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in de *el-Fetâvâ'l-Giyâsiyye*'de aynı eserleri ifade etmek için kullanmış olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Nitekim her iki esere de müellif metin içerisinde isimlerini zikrederek açıkça referansta bulunmaktadır. Ayrıca eserde (ق) harfinin pek çok kez geçmesi, sembolize ettiği eserin *el-Fetâvâ'l-Giyâsiyye*'nin ana kaynaklarından birisi olduğunu göstermektedir. Bu da kastedilen eserin Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer iki sembol (ر ve ل) ise eserde birer defa geçmektedir. Bu semboller mukaddimede ya müellif tarafından sehven zikredilmemiş ya da daha sonra istinsah esnasında yanlışlıkla düşmüş olması muhtemeldir. Çünkü elimizdeki mevcut iki yazma nüsha da (Manisa ve Kâhire nüshaları) aynı sorun bulunmaktadır. Bu nüshaların müellif nüshası olmadığını, matbu nüshanın da bunlardan Kâhire nüshası esas alınarak basıldığını düşünüyoruz. Diğer nüshalara ulaşamadığımız için söz konusu problemin onlarda da bulunup bulunmadığını teyid etme imkânımız olmadı. Eserde problem arz eden hususlardan birisi de kayıtlanamaksızın ya da müellifine işaret edilmeksizin "*el-Fetâvâ*" (الفتاوى)¹⁰⁰ şeklinde mutlak olarak bir esere sıkça referansta bulunulmasıdır. Bu da ilgili kaynağın kime ait olduğunun tespitini zorlaştırmaktadır.

Müellifin harflerle sembolize edip mukaddimede zikrettiği eserlerin yanı sıra müracaat ettiği başka kaynaklarda mevcuttur. Bu eserlerin tamamını müellifleriyle birlikte aşağıda bir tablo halinde vermenin uygun olacağını düşünüyoruz. Böylece müellifin yaşadığı coğrafya ve içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında müracaat ettiği kaynakların azımsanamayacak derecede büyük bir yekûn oluşturduğu görülecektir.

98 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 109.

99 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 107.

100 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 8, 15, 16, 17, 28, 32, 50, 59, 66, 120; *el-Fetâvâ*, s. 6, 10, 11, 12, 17, 19, 29, 34, 38, 68.

	Eser	Müellif	Sembol
1	<i>el-Müntekâ</i> ¹⁰¹	Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) ¹⁰²	م
2	<i>el-Mücerred fi'l-furû</i> ¹⁰³	Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûi (ö. 204/819) ¹⁰⁴	ح
3	<i>el-Mecmû</i> ¹⁰⁵	Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Bâbcuk el-Bakkâlî (ö. 562/1167) ¹⁰⁶	ب
4	<i>Şerhu Câmi'û's-sağîr</i> ¹⁰⁷	Ebü Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141) ¹⁰⁸	ح
5	<i>el-Fetâvâ</i> ¹⁰⁹	Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155'den sonra) ¹¹⁰	ك
6	<i>Fetâvâ en-Nâsırî</i> ¹¹¹	Gavs b. Nâsiruddîn Muhammed b. Nizâmüddîn Ahmed en-Nâitî (ö. 636/1238) ¹¹²	ن
7	<i>Nazmu'l-eşraf</i> ¹¹³	Ebü'l-Hasen ez- Zendüstî/Zendevistî (ö. 382/992) ¹¹⁴	ز
8	<i>el-Fetâvâ</i> ¹¹⁵	Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseîfî (ö. 537/1142) ¹¹⁶	ف
9	<i>en-Nevâzil</i>	Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)	ن
10	<i>Uyûnü'l-mesâil</i> ¹¹⁷	Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)	ع

- 101 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 10, 18, 33, 37, 66, 76, 77, 88, 108; *el-Fetâvâ*, s. 7, 11, 19, 22, 38, 43, 44, 49, 61.
- 102 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1851; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.* I, 294, II/955; Sezgin, *GAS*, I, 443; Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *DİA*. XV, 195-196; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 40.
- 103 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 10, 28, 69, 77, 161, 194, 197, 255, 262; *el-Fetâvâ*, s. 7, 16, 39, 44, 93, 112, 113, 146, 151.
- 104 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, 56-57; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 60-61; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 205; Gözübenli, "Hasan b. Ziyâd", *DİA*. XVI, 361-362; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 28.
- 105 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 10, 14, 62, 85, 116, 120; *el-Fetâvâ*, s. 7, 9, 35, 48, 65, 68.
- 106 Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 161-162; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 227; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 137-138; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 77-78.
- 107 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 60, 75, 92, 117, 127, 137; *el-Fetâvâ*, s. 35, 42, 52, 66, 72, 78.
- 108 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1222; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*. XXXV, 426.
- 109 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 21, 24, 40, 43, 48, 88, 117, 128; *el-Fetâvâ*, s. 12, 14, 23, 25, 28, 50, 66, 73.
- 110 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1606; Brockelmann, *GAL*, I, 643; *Suppl.*, I, 641; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 189; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 74.
- 111 Müellif (Û) sembolünü hem Nâsırî'nin *el-Fetâvâ*'sı hem de Semerkandî'nin *en-Nevâzil*'ini ifade etmek için kullanmıştır. Bununla metin içerisinde hangi eseri kastettiği anlaşılamamaktadır. Ancak bir yerde *Fetâvâ'n-Nâsırî* şeklinde açıkça zikretmektedir. Bk. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 267; *el-Fetâvâ*, s. 154.
- 112 Mursafa, *Hidâyetü'l-kârî*, s. 715-716
- 113 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 12, 76, 127, 195; *el-Fetâvâ*, s. 7, 43, 72, 112.
- 114 Zirikli, *el-A'lâm*, V, 31.
- 115 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 12, 76, 215, 253; *el-Fetâvâ*, s. 7, 43, 124, 144.
- 116 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1230; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, II, 657-660; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 47; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 304; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 222; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 66-68; Arslantürk, "Neseîfî, Necmeddin", *DİA*. XXXII, 571-573.
- 117 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 80, 87, 99, 105, 108, 114; *el-Fetâvâ*, s. 45, 49, 56, 59, 61, 64.

11	<i>el-Vâkıât</i> ¹¹⁸	Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî (ö. 446/1054) ¹¹⁹	و
12	<i>el-Fetâvâ</i> ¹²⁰	Ebü Bekr Muhammed b. Fazl el-Buhârî (ö. 381/991)	ي
13	<i>ez-Zehira (ez-Zehîratü'l-Burhânî)</i> ¹²¹	Burhânüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219) ¹²²	ذ
14	<i>el-Fetâvâ</i> ¹²³	Ebü Nasr Ahmed b. Muhammed b. Sâid ez-Zeynebî en-Nisâbüri (ö. 482/1089) ¹²⁴	د
15	<i>eş-Şâmil</i> ¹²⁵	Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Hüseyin b. Abdullah el-Beyhakî (ö. 402/1011) ¹²⁶	ش
16	<i>el-Fetâvâ'z-Zahîriyye</i> ¹²⁷	Ebü Bekir Zahîruddin Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî (ö. 619/1222) ¹²⁸	ظ
17	<i>el-Muhtasar</i> ¹²⁹	Ebü Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933)	ط
18	<i>Fetâvâ'l-İftihârî (Hulâsatu'l-fetâvâ)</i> ¹³⁰	İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdurreşî el-Buhârî (ö. 542/1147) ¹³¹	اخ
19	<i>Câmi'ü'l-fetâvâ (el-Câmi'ü'l-kebir f'l-fetâvâ)</i> ¹³²	Ebü'l-Kâsım Nâsîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Hüseyinî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161) ¹³³	لا

- 118 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 81, 117, 125, 157, 167, 169, 171, 287; *el-Fetâvâ*, s. 45, 66, 71, 90, 97, 98, 99, 167.
- 119 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 297-298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 9; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 36; Ziriklî, *el-Alâm*, I, 207; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 140-141 Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 51; Özcan, "Nâtîfî", *DİA*. XXXII, 438-439.
- 120 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 52, 83, 108, 131, 173, 179, 246, 259, 268; *el-Fetâvâ*, s. 31, 47, 61, 75, 100, 104, 140, 148, 154.
- 121 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 19, 57, 93, 176, 307; *el-Fetâvâ*, s. 11, 32, 52, 102, 184.
- 122 Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 205-207; Brockelmann, *GAL*, I, 464; *Suppl.* I, 642; Ziriklî, *el-Alâm*, VIII, 36; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 96; Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", *DİA*. VI, 435-436.
- 123 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 30, 42, 83, 116, 141, 243, 255, 299; *el-Fetâvâ*, s. 18, 24, 47, 66, 77, 81, 139, 146, 177 (في الفتاوى الصاعدي).
- 124 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, II, 1224; Bahcivan, "Sâidî Ailesi", *DİA*. XXXV, 582.
- 125 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 135; *el-Fetâvâ*, s. 47.
- 126 Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 47.
- 127 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 43, 53, 76, 77, 80; *el-Fetâvâ*, s. 25, 31, 43, 44, 45.
- 128 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, II, 1226; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.* I, 652; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72.
- 129 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 76, 80, 99; *el-Fetâvâ*, s. 43, 45, 56.
- 130 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 23, 39, 42, 63, 75, 89, 90, 105, 110, 125; *el-Fetâvâ*, s. 13, 22, 24, 36, 43, 50, 51, 59, 62, 71.
- 131 Kılıçer, "Buhârî, Tâhir b. Ahmed", *DİA*. VI, 376; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72.
- 132 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 19, 31, 37, 84, 110, 111, 131, 147, 152, 181, 197, 221, 232, 268; *el-Fetâvâ*, s. 11, 18, 22, 47, 62, 63, 75, 84, 87, 104, 113, 127, 134, 155.
- 133 Ziriklî, *el-Alâm*, VII, 149; Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*. XXXVI, 479-480.

20	<i>Fetâvâ ehli Semerkand</i> ¹³⁴	Müellifi meçhul ¹³⁵	س
21	Sembolize ettiği eser tespit edilemedi. ¹³⁶	-----?	ل
22	Sembolize ettiği eser tespit edilemedi. ¹³⁷	-----?	ق
23	Sembolize ettiği eser tespit edilemedi. ¹³⁸	-----?	ر

MÜELLİFİN İSTİFADE ETTİĞİ ANCAK SEMBOLLE GÖSTERMEDİĞİ KAYNAKLAR

1	<i>ez-Zevâid ve'l-fevâ'id</i> ¹³⁹	Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî (ö.345/956) ¹⁴⁰
2	<i>Mecmû'û'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkıât</i> ¹⁴¹	Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155'den sonra)
3	<i>el-Vâkıatü's-sağîr (Vakâtü'l-Hüsâmî)</i> ¹⁴²	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd
4	<i>Fetava's-sağîr</i> ¹⁴³	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd
5	<i>Şerhu'z-ziyâdât</i> ¹⁴⁴	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd
6	<i>Şerhu Muhtasari'l-Kâfi</i> ¹⁴⁵	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd
7	<i>el-Fetâva's-suğrâ</i> ¹⁴⁶	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd
8	<i>el-Fetâva'l-Kübrâ</i> ¹⁴⁷	Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd

134 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 35, 37, 39, 43, 48, 51, 56, 61, 63, 105, 111, 125; *el-Fetâvâ*, s. 21, 22, 23, 25, 28, 29, 32, 35, 36, 59, 63, 71.

135 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1221; Murteza Bedir Fetâvâ ehli Semerkand'ın anonim bir eser olduğunu ifade etmektedir. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 90.

136 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 8; *el-Fetâvâ*, s. 6.

137 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 15, 17, 23, 43, 48, 65, 70, 75, 82, 106, 125, 139, 201, 215, 250, 293, 298, 306; *el-Fetâvâ*, s. 25, 26, 28, 29, 31, 39, 40, 42, 46, 60, 71, 80, 116, 123, 142, 172, 176, 184.

138 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 195; *el-Fetâvâ*, s. 112.

139 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 18, 31, 50; *el-Fetâvâ*, s. 11, 18, 29.

140 Aruçi, "Rüstüfağnî", *DİA*. XXXV, 296-297; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 42.

141 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 87, 126, 293, 295; *el-Fetâvâ*, s. 49, 72, 172, 173.

142 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 28, 61, 64, 72, 74, 82, 99, 107, 125, 141, 167, 168, 261, 271; *el-Fetâvâ*, s. 17, 35, 36, 40, 42, 47, 55, 71, 81, 85, 97, 149, 156.

143 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 81, 82, 92, 94, 128; *el-Fetâvâ*, s. 46, 47, 52, 53, 73.

144 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 84, 225; *el-Fetâvâ*, s. 47, 129. (قال الصدر الشهيد هذا في الزيادات).

145 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 108; *el-Fetâvâ*, s. 61 (ذكره الصدر الشهيد حسام الدين في شرح مختصر الكافي) Ayrıca Sadruşşehîde nispetle *Şerhu'l-Kâfi* (قال الصدر الشهيد حسام الدين في شرح الكافي) isimli bir eser daha zikredilmektedir. Bunların aynı eser olduğunu düşünüyoruz. Bk. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 85; *el-Fetâvâ*, s. 48.

146 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 275, 278, 283, 288, 300; *el-Fetâvâ*, s. 159, 161, 164, 168, 178.

147 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 289; *el-Fetâvâ*, s. 169.

9	<i>el-Ecnâs ve'l-furûk</i> ¹⁴⁸	en-Nâtîfî
10	<i>el-Hidâye fi'l-fürû</i> ¹⁴⁹	en-Nâtîfî
11	<i>er-Ravda fi'l-fürû</i> ¹⁵⁰	en-Nâtîfî
12	<i>el-Muhtasar</i> ¹⁵¹	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037)
13	<i>et-Tecrîd</i> ¹⁵²	Kudûrî
14	<i>el-Fevâ'id</i> ¹⁵³	Ebü'l-Hasan Rüknü'l-İslâm Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068) ¹⁵⁴
15	<i>el-Fetâvâ</i> ¹⁵⁵	es-Suğdî
16	<i>el-Fevâ'id</i> ¹⁵⁶	Necmüddîn en-Nesefî
17	<i>eş-Şerhu's-Şâfi</i> ¹⁵⁷	Necmüddîn en-Nesefî
18	<i>el-Hasâil</i> ¹⁵⁸ (<i>el-Hasâil fi'l-fürû/el-Hasâil fi'l-mesâil</i>) ¹⁵⁹	Necmüddîn en-Nesefî
19	<i>el-Câmi'u'l-kebîr</i> ¹⁶⁰	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
20	<i>el-Câmi'u's-sağîr</i> ¹⁶¹	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
21	<i>el-Asl</i> ¹⁶²	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
22	<i>es-Siyerü'l-kebîr</i> ¹⁶³	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
23	<i>ez-Ziyâdât</i> ¹⁶⁴	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
24	<i>Ziyâdâtü'n-nevâdir (Ziyâdâtü'z-Ziyâdât)</i> ¹⁶⁵	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî

148 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 31, 58, 72, 173, 181, 213, 230, 293; *el-Fetâvâ*, s. 18, 33, 41, 100, 104, 122, 132, 172.

149 Hatib, *el-Fetâvâ*, 25; *el-Fetâvâ*, s. 15.

150 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 273; *el-Fetâvâ*, s. 158.

151 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 88; *el-Fetâvâ*, s. 49. Müellif bir yerde de (ذكر في الكتاب) şeklinde kaydetmektedir. Bk. Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 298; *el-Fetâvâ*, s. 176.

152 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 26; *el-Fetâvâ*, s. 15.

153 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 24, 74, 87; *el-Fetâvâ*, s. 14, 42, 49.

154 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 567; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 43; Leknevi, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 121; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 54.

155 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 88, 161; *el-Fetâvâ*, s. 49, 93.

156 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 88, 113, 127, 138, 142, 191, 238, 251, *el-Fetâvâ*, s. 50, 64, 72, 79, 82, 110, 136, 143.

157 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 130; *el-Fetâvâ*, s. 74.

158 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 46, 57; *el-Fetâvâ*, s. 27, 33.

159 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 706; İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 783; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 68; Arslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *DİA*. XXXII, 573.

160 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 72, 82, 103, 163, 243; *el-Fetâvâ*, s. 36, 46, 58, 94, 139.

161 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 99, 119, 139, 153, 156, 227, 253, 270; *el-Fetâvâ*, s. 56, 68, 80, 88, 90, 130, 144, 155.

162 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 72, 92, 119, 162, 166, 173, 217, 132; *el-Fetâvâ*, s. 41, 52, 68, 93, 96, 100, 125, 134.

163 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 77, 84, 189, 279; *el-Fetâvâ*, s. 44, 47, 109, 162.

164 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 26, 225, 234, 240, 282, 297; *el-Fetâvâ*, s. 15, 129, 134, 137, 164, 175.

165 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 31, 99; *el-Fetâvâ*, s. 18, 56.

25	<i>el-Muhtasar</i> ¹⁶⁶	Ebü'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952)
26	<i>el-Esrâr fi'l-fürû</i> ¹⁶⁷	Ebü Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039)
27	<i>en-Nevâdir</i> ¹⁶⁸	Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî (ö. 201/816)
28	<i>Nevâdiru'l-mesâil an Muhammed b. el-Hasan</i> ¹⁶⁹	Ebü Abdillâh Muhammed b. Semâa (ö. 233/848) ¹⁷⁰
29	<i>el-Emâlî</i> ¹⁷¹	Ebü Yûsuf
30	<i>Kitâbu'l-Harâc</i> ¹⁷²	Ebü Yûsuf
31	<i>en-Nevâdir</i> ¹⁷³	Ebü Yûsuf ¹⁷⁴
32	<i>el-Mültekât fi'l-fetâvâ</i> ¹⁷⁵	Ebü'l-Kâsım Nâsıruddin Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî (ö. 556/1161) ¹⁷⁶
33	<i>el-Kâfi (el-Muhtasaru'l-Kâfi)</i> ¹⁷⁷	Hâkim eş-Şehid (ö. 334/945)
34	<i>en-Nevâdir</i> ¹⁷⁸	Şemsüleimme el-Halvânî (ö. 452/1060?)
35	<i>el-Fetâvâ</i> ¹⁷⁹	Şemsüleimme el-Halvânî
36	<i>Şerhuş-Şurû</i> ¹⁸⁰	Şemsüleimme el-Halvânî
37	<i>eş-Şerh (Şerhu'l-Câmî'i'l-kebir)</i> ¹⁸¹	Şemsüleimme el-Halvânî
38	<i>el-Müteferrikât</i> ¹⁸²	Şemsüleimme el-Halvânî
39	<i>Kitâbu'l-Hiyel</i> ¹⁸³	Ebü Bekr Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf (ö. 261/875)

166 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 19, 57, 78, 87,271; *el-Fetâvâ*, s. 11, 33, 44, 49, 156.

167 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 27; *el-Fetâvâ*, s. 16.

168 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 67, 67, 156; *el-Fetâvâ*, s. 37, 38, 90.

169 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 68, 91, 142, 250, 255, 289; *el-Fetâvâ*, s. 39, 52, 82, 143, 145, 169.

170 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 168; İbn Kutluboğa, *Tâci'ü't-terâcim*, s. 54; Leknevi, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 170; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 31; Kallek, "İbn Semâa", *DİA*, XX, 313-314.

171 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 70-71; *el-Fetâvâ*, s. 40.

172 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 82; *el-Fetâvâ*, s. 47.

173 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 293; *el-Fetâvâ*, s. 172.

174 Öğüt, "Ebü Yûsuf", *DİA*, X, 264; Hakimi, *es-Sadruşşehid Ömer b. Abdilaziz'in Kitâbü'l-Vâkıât* Adlı Eseri, s. 118.

175 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 191, 236, 253, 273; *el-Fetâvâ*, s. 110, 135, 144, 158.

176 Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, XXXVI, 479-480.

177 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 57, 99, 167, 205, 271, 290; *el-Fetâvâ*, s. 33, 56, 117, 118, 156, 169.

178 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 245; *el-Fetâvâ*, s. 140. (قال شمس الأئمة الحلواني في النوادر.)

179 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 190; *el-Fetâvâ*, s. 109. (ذكر شمس الأئمة الحلواني في الفتاوى.) Kâtip Çelebi Halvânî'nin *el-Fetâvâ* isimli bir eserinin olduğunu kaydetmektedir. Bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1224.

180 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 273; *el-Fetâvâ*, s. 158. (ذكر شمس الأئمة الحلواني في شرح الشروط.)

181 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 226; *el-Fetâvâ*, s. 129. (ذكر شمس الأئمة الحلواني في شرحه.)

182 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 79; *el-Fetâvâ*, s. 45.

183 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 106, 134, 162, 244; *el-Fetâvâ*, s. 60, 76, 93, 140. (إشارات الخصاص في الحيل.)

40	<i>Edebü'l-kâdi</i> ¹⁸⁴	Ebü Bekr el-Hassâf
41	<i>el-Câmi'u'l-kebir</i> ¹⁸⁵	Ebü Bekr el-Hassâf
42	<i>Şerhu'l-Cami'is-sağır</i> ¹⁸⁶	Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/109)
43	<i>Şerhu'l-Kâfi</i> ¹⁸⁷	Şemsüleimme es-Serahsî
44	<i>Şerhu's-Siyeril-kebir</i> ¹⁸⁸	Şemsüleimme es-Serahsî
45	<i>Edebü'l-kâdi</i> ¹⁸⁹	Şemsüleimme es-Serahsî
46	<i>Şerhu'l-Câmi'i'l-kebir</i> ¹⁹⁰	Ebü Bekr Muhammed b. Hüseyñ b. Muhammed el-Buhârî Hâherzâde (ö. 483/1090) ¹⁹¹
47	<i>es-Siyerul-kebir</i> ¹⁹²	Ebü Bekr Hâherzâde
48	<i>Şerhu'l-Kudürî (Şerhu muhtasari'l-Kudürî)</i> ¹⁹³	Ebü Bekr Hâherzâde
49	<i>Şerhu'l-Me'zûni'l-kebir</i> ¹⁹⁴	Ebü Bekr Hâherzâde
50	<i>Kitâbu'l-İkrâh</i> ¹⁹⁵	Ebü Bekr Hâherzâde
51	<i>el-Hâvi fi'l-fetâvâ</i> ¹⁹⁶	Ebü Bekir Muhammed b. İbrahim b. Enuş b. İbrâhim el-Hasîrî el-Buhârî (ö. 500/1107) ¹⁹⁷
52	<i>Şerhu't-Tahâvî (Şerhu Muhtasari't-Tahâvî)</i> ¹⁹⁸	Ebü Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/981)
53	<i>İhtilâfu'l-fukahâ</i> ¹⁹⁹	Ebü Bekir b. Yakub (ö. ??)
54	<i>el-Muhtasar fi'l-fikh</i> ²⁰⁰	'İsam b. Yûsuf el-Belhî (ö. 210/826) ²⁰¹
55	<i>en-Nevâdir</i> ²⁰²	Ebü Bekir İbrahim b. Rüstem el-Mervezî (ö. 211/826)

184 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 118, 167, 278, 282, 283, 286, 288; *el-Fetâvâ*, s. 67, 97, 161, 164, 165, 167, 168 (في أدب القاضي للخصاف).

185 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 119; *el-Fetâvâ*, s. 67 (ذكر الخصاف في أدب القاضي في الجامع الكبير).

186 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 119; *el-Fetâvâ*, s. 68.

187 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 125; *el-Fetâvâ*, s. 71 (قال شمس الأمة السرخسي في شرح الكافي).

188 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 234; *el-Fetâvâ*, s. 134.

189 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 289; *el-Fetâvâ*, s. 168 (ذكر شمس الأمة السرخسي في أدب القاضي).

190 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 127, 222; *el-Fetâvâ*, s. 72, 128.

191 Koca, "Hâherzâde", *DİA*, XV, 135.

192 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 210; *el-Fetâvâ*, s. 120.

193 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 157; *el-Fetâvâ*, s. 90.

194 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 245, 251; *el-Fetâvâ*, s. 140, 143 (في شرح المأذون الكبير للشيخ الامام المعروف بخواهرزاده).

195 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 141; *el-Fetâvâ*, s. 81 (ذكره شيخ الاسلام خواهرزاده في كتاب الاكراه).

196 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 151, 166, 177, 207, 227, 243, 248; *el-Fetâvâ*, s. 87, 96, 102, 119, 130, 139, 141.

197 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 8; Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, VIII, 193; Zirikli, *el-'Alâm*, VI, 185; Köse, "Hasîrî, Muhammed b. İbrahim", *DİA*, XVI, 383-384; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 61.

198 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 130, 200, 278, 283, 297; *el-Fetâvâ*, s. 74, 115, 161, 165, 175.

199 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 156; *el-Fetâvâ*, s. 90 (أبو بكر بن عَفَّوْب لَه اِخْتِلَاف الفُقَهَاء).

200 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 8, 118; *el-Fetâvâ*, s. 5, 67 (ذكر في مختصر عصام).

201 Kaya, *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu*, s. 87-88.

202 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 169; *el-Fetâvâ*, s. 98.

56	<i>el-Câmi'ü'l-esğar</i> ²⁰³	Muhammed b. Velid es-Semerkindî (ö. 450/1058) ²⁰⁴
57	<i>eş-Şurât</i> ²⁰⁵	Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî (ö. 550/1155) ²⁰⁶
58	<i>eş-Şerh (Şerhu'l-Muhtasari't-Tahâvî)</i> ²⁰⁷	Ebü Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî (ö. 480/1087)
59	<i>eş-Şerh (Şerhu't-Tahâvî)</i> ²⁰⁸	Ahmed b. Muhammed b. Hamid Ebü Bekr Ahmed et-Tavâvîsî (ö. 344/955) ²⁰⁹
60	<i>et-Tehzîb (Tehzîbu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf)</i> ²¹⁰	Ebü Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsihî (ö. 447/1055) ²¹¹
61	<i>Şerhu'l-Alâî</i> ²¹²	Ali b. Muhammed b. Ali el-Behmenî (ö. ??)
62	<i>el-Fetâva'l-Attâbiyye (Câmi'ü'l-fikh)</i> ²¹³	Ebü Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190) ²¹⁴
63	<i>Fetâva'l-Fazlî</i> ²¹⁵	Ebü Bekr Muhammed b. Fazl el-Buhârî el-Belhî (ö. 381/991)
64	<i>el-Muhît (el-Muhîtü'l-Burhânî)</i> ²¹⁶	Burhânüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî el-Merğînânî (ö. 616/1219)
65	<i>Fetâva en-Nasrî</i> ²¹⁷	Müellifini tespit edemedik
67	<i>Câmi'ü'l-usûl</i> ²¹⁸	Müellifini tespit edemedik

203 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 187, 191, 192, 207, 273, 276; *el-Fetâvâ*, s. 108, 110, 111, 119, 158, 160.

204 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 141; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 281; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 96.

205 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 246; *el-Fetâvâ*, s. 140. (ذكر الحاكم أحمد السمرقندي في شروطه.)

206 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 109.

207 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 246, 251; *el-Fetâvâ*, s. 141, 143. (ذكر القاضي الامام الاسبيجاني في شرحه.)

208 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 257; *el-Fetâvâ*, s. 147. (ذكره الشيخ الامام أحمد الطواويسى في شرحه.)

209 Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 136a.

210 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 265; *el-Fetâvâ*, s. 153.

211 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 305; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 31; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 21; II, 1676; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 102-103; Özcan, "Nâsihî", *DİA*. XXXII, 394; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 52.

212 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 296, 298; *el-Fetâvâ*, s. 175, 176.

213 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 303; *el-Fetâvâ*, s. 180.

214 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1226; Ünal, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*. IV, 93.

215 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 160, 304; *el-Fetâvâ*, s. 92, 181.

216 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 9, 19, 50, 54; *el-Fetâvâ*, s. 6, 11, 29, 31.

217 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 101, 103; *el-Fetâvâ*, s. 57, 58. (رأيت في فتاوى المصري.)

218 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 65, 86, 90, 92, 110, 114, 145; *el-Fetâvâ*, s. 37, 49, 51, 53, 56, 64, 83.

Yukarıda da görüleceği üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla müellif eserini yazarken doksan civarında kaynağı referans olarak kullanmıştır. Gerek yaşadığı coğrafya gerekse Moğolların dünyayı istila ettikleri, kütüphaneleri yakıp yıktıkları bir dönemde müellifin bu kadar kaynağa ulaşabilmesi oldukça dikkat çekici bir husustur. Öyle ki bu eserlerden bazılarının sadece bibliyografik kaynaklarda ya da fihristlerde geçen ama günümüze ulaşmamış ya da gün yüzüne çıkmamış eserler olması yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca müellifin sadece yaşadığı coğrafyayla sınırlı kalmayıp Tahâvî (ö. 321/933) gibi oldukça uzak bölgelerde yaşamış olan Hanefî fakihlerinin eserlerinden de istifade etmesi, onun sadece Buhara, Semerkand, Belh ve Mâverâünnehir fıkıh havzalarıyla yetinmediğini, dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça geniş bir Hanefî fıkıh coğrafyasına hâkim olduğunu da göstermektedir. Buna mukabil Mısır Hanefî fıkıhının önemli temsilcilerinden biri olan Tahâvî'nin fıkıh anlayışının etki sahasının da ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

2.5. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'de Yer Verilen Hüküm Örnekleri

Eserde yer alan bazı fetva ve hüküm örneklerini hem eserin kaleme alındığı dönemin günlük hayatını ve ihtiyaçlarını yansıtması hem de benzer konuların hala güncelliğini koruması sebebiyle aktarmanın uygun olacağını düşündük. Bunlardan bazıları şöyledir:

i. Namazda kıraatin Arapça dışında bir dilde yapılması

Namazda kıraatin Arapça dışında bir dilde yapılıp yapılmayacağı (Anadilde ibadet meselesi) her dönem tartışılmıştır. Bu mesele çeşitli diller açısından sık sık gündeme gelmiştir. Anlaşıldığına göre müellifin zamanında da tekrar tartışmaya açılmıştır. “*Kıraatin Farsça Yapılması*” şeklinde başlık açan müellif, Ebû Saîd el-Berda'nın (ö. 317/930) Ebû Hanîfe'nin “*Cennet ehlinin dili Arapça ve Farsça'dır*”²¹⁹ şeklindeki rivayete dayanarak Farsça'ya mahsus olarak namazda kıraati caiz

219 Rivayeti hadis kaynaklarında bulamadık. Ancak her ne kadar rivayetin sıhhati tartışmalı olsa da bazı hadis kaynaklarında şöyle bir rivayet geçmektedir: لَأَكْفِي عَرَبِيٍّ وَالْقُرْآنُ: أَجْبُوا الْعَرَبَ لثَلَاثَ: لَأَكْفِي عَرَبِيٍّ وَالْقُرْآنُ. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 97; Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, I, 178, Hadis no: 225. Yine kaynaklarda İbnü'l-Cevzî ve Zehebi'nin bu hadise uydurma dedikleri nakledilmektedir. Ayrıca mezkur rivayet Hanefî fıkıh kitaplarında da geçmektedir. Bk. Bâbertî, *el-Înâye*, I, 285; Aynî, *el-Binâye*, II, 178.

gördüğünü ifade eden görüşüne yer vermiştir. Ebû Hanîfe Kurân'ın nazmıyla birlikte manasını tam olarak karşılaması halince kıraate cevaz vermiştir. Mesela {فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمَ} ²²⁰ ayetinin yerine Farsça {پس منزلت وی دوزخ است} cümlesinin okunması caizdir. Eğer Farsça ifadeler orijinal Arapça metni birebir karşılamıyorsa kıraat caiz değildir. Ancak bazı fakihler Allah'ı öven (İhlas sûresi gibi) ayetlerde buna cevaz vermişlerdir. Sahih olan orijinalini metin ve mana yönüyle birebir karşılaması şartıyla bütün surelerde Farsça kıraatin caiz olmasıdır. Bu yönüyle tercihe şayan olan Türkçe, Hintçe, Rumca vb. dillerin Farsça'ya eşit olmasıdır. Yani aynı şartlar çerçevesinde bu dillerle de kıraat caizdir. Ancak Farsça ve diğer dillerde kıraatin ya da mushaf yazmanın alışkanlık haline getirilmesi büyük bir fitneye sebep olarsa bunun şiddetle yasaklanması gerekir. ²²¹ Müellifin değerlendirilmelerinden anlaşıldığına göre aslında Kurân'ın orijinalini metin ve mana yönüyle birebir karşılaması şartıyla Arapça okuma bilmeyenlerin öğreninceye kadar namazda Farsça kıraatin caiz olduğu; hatta bunu sadece Farsça'ya hasretmenin doğru olmayacağını aynı şartları sağlaması koşuluyla Türkçe, Hintçe, Rumca gibi diğer dillerde kıraatinde caiz olacağı görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. ²²²

ii. Yol güvenliği nedeniyle hac sorumluluğunun düşmesi

Müellif eserinde haccın menâsiki ile ilgili temel hükümler ve hacıların yol güvenliği konularına da yer vermiştir. VII/XIII. yüzyılda yaşanan Moğol istilası ve akabinde Müslüman dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan öldürme ve yağmalama olayları o dönem ulemasının dikkatini çekmiştir. Ayrıca sultanlık döneminde de Hindistan topraklarına Moğollar saldırılarda bulunmuşlardır. Bu sebeple Belh ulemasından bazıları kendi dönemlerinde haccın farz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü yol güvenliği ihtilafsız haccın vâcib olmasının şartlarındandır. Oysa mevcut düzenin bozulması ve yol emniyetinin olmaması sebebiyle müslümanlar tehlikeli yollardan geçmek zorunda kalacaklardır. Bu durumda tercihe şayan olan görüş hac için yol güvenliğinin genel olarak sağlanması durumunda haccın farz/vacip olacağı; aksi halde sakıt olacağıdır. ²²³

220 Nisa, 4/93.

221 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 47; *el-Fetâvâ*, s. 27-28.

222 Krş. İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 40-41.

223 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 101; *el-Fetâvâ*, s. 57.

iii. Nikah ve talak konularında Farsça kavramların hükme etkisi

Müellif nikah, talak, mehir konularında Farsça kelimelerin kullanılıp kullanılmayacağını ele almıştır. Hukukçuların konuyla ilgili farklı görüşlerini inceledikten sonra nikah, talak ve mehir konularında Farsça kelimelerin kullanılabilceğini ve bunların sonuç doğuracağını savunan fakihlerin görüşlerini tercih etmiştir.

Mesela Bir adam Farsça (دختر خویش مراد ادى = Kendi kızını bana verdin mi?) dese, o da (دادم = Verdim) dese, talip olan kişi (پذیرفتم = kabul ettim) demedikçe nikah gerçekleşmez.²²⁴

Aynı şekilde bir kimse izinleri olmaksızın (fuzûlî olarak) bir adamla bir kadını evlendirse haber kendisine ulaştığında Farsça (بد نیست = Fena değil) dese, bu sözün akde icazet/onay anlamına gelip gelmeyeceğini tartışan müellif, Muhammed b. Seleme'nin bunu onay olarak kabul etmediğini; Muhammed Ebû Nasr ve Ebû Leys es-Semerkindî'nin ise bunu onay kabul ettiğini; kendisinin de ikinci görüşü esas aldığını ifade etmektedir.²²⁵

Yine bir adam karısına Allah seni affetsin, seni hayır ile mükâfatlandırın, mehri bana bağışlamıştın dese, kadın da Farsça iki kez (آری بخشیدم = Evet bağışladım) dese, bunun üzerine koca “şahid olun!” dese. Kadın da iki kez (آری گواه = Evet şahid olun) karşılığını verse bu söz hem red hem onay anlamına gelebilir. Bu ancak şahitlerin tanıklığıyla anlaşılır ve hüküm de ona göre verilir.²²⁶

Yine efendi kölesine evlenmesi için izin verse ve ona Farsça (دوستوری دادمش = Biriyle evlenmesi için ona izin verdim) dese ve herhangi bir kadını da tayin etmese, bunun üzerine o da azad edilmiş bir kadınla evlense; efendi benim bu akde rızam yoktur dese, ona nikahın sahih olduğu söylenir. Çünkü umûmî izin hususî nehyi öncelikle ortadan kaldırır.²²⁷

iv. Yatsı namazı vaktinin oluşmaması

Müellifin naklettiğine göre Sadruşşehîd, Burhâneddin Abdülazîz b. Ömer b. Mâze'den (ö. 518/1124) bir konuda fetva talep etti. Fetva sureti şöyledir: *Biz beldemizde yatsı namazı vaktini bulamıyoruz. Zira güneş bir taraftan batıp diğer taraftan doğuyor. Bize beldemizde yatsı namazı farz mıdır? O da “hayır” cevabını ver-*

224 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 104; *el-Fetâvâ*, s. 59.

225 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 112; *el-Fetâvâ*, s. 63.

226 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 116; *el-Fetâvâ*, s. 65.

227 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 117; *el-Fetâvâ*, s. 66.

miştir. *Câmi'ü'l-fetâvâ* sahibi Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî (ö. 556/1161) üstadı Zahîruddîn el-Merğînânî'nin (ö. VI/XII) de aynı şekilde fetva verdiğini duyduğunu kaydetmiştir.²²⁸

v. Ehli hevâ ve bid'atçının imameti

Müellife göre ehli hevâ ve bid'atçının arkasında namaz kılmak caizdir. Bu şöyle te'vil edilir: *Onlar her ne kadar hevâlarına göre davransalar da küfür ehlinden olmayıp geçersiz bir te'vil sebebiyle haktan ayrılmış kimselerdir. O kimseler kible ehlindedir. Ancak Cehmiyye, Kaderiyye gibi Kurân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin; Râfizîler gibi aşırı olanların -ki onlar Hz. Ebû Bekir'in hilafetini inkâr edenlerdir- imameti caiz değildir. Çünkü onlar kâfirdirler. Kâfir ise imamet ve ibadet ehlinden değildirler.*²²⁹

vi. İmam ile cemaatin hizası

Müellife göre cemaatin boyu imamdan uzun olur da yanında namaz kılarken secde ettiklerinde başı imamın başını geçerse namazı caizdir. Çünkü İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre o, Alkame ve Esved'e namaz kıldırırdı da, biri sağına diğeri soluna dururdu. Ancak İbn Mes'ûd'un cüssesi küçüktü. Yani onların başları secdede kendisini geçirdi. Ancak îma ile namaz kıldırır da cemaatin başı imamın başını geçerse namaz câiz olmaz. Bazıları ise bu durumda da namazın sahih olacağını söylemişlerdir. Çünkü bu durumda dikkate alınan baş değil ayaklardır.²³⁰

vii. Seferilikte namazlar

Seferilikte bütün namazlarda kıraat hafif tutulur. Rükû ve secdelerdeki tesbihatlar ise yine üç kez söylenir, eksiltme yapılmaz. Sünnetlerin terk edilip edilmeyeceği hususundaki görüşler bulunmaktadır. Bazı hukukçular ruhsattan istifade etmek ve hafifletmek için sünnetlerin terk edilmesinin; bazıları ise Allah'a yakınlaşmak için kılınmasının efdal olduğunu söylemektedirler. Ebû Ca'fer Hinduvânî ise sünnetlerin konaklama esnasında kılınması, sefer esnasında ise terk edilmesinin daha güzel olduğunu ifade etmiştir. Müellif de bu görüşü benimsediğini ihsas ettirmektedir.²³¹

228 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 37; *el-Fetâvâ*, s. 21.

229 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 53-54; *el-Fetâvâ*, s. 31.

230 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 53; *el-Fetâvâ*, s. 30.

231 Hatîb, *el-Fetâvâ*, s. 67-68; *el-Fetâvâ*, s. 38.

viii. Zekât mükellefi olmada ölçü

Müellife göre zekât mükellefi olmak için gerekli olan zenginlik ölçüsünün tespitinde her beldenin/ülkenin kendi örfü ve içinde yaşanan zaman dikkate alınmalıdır.²³²

ix. Hanefî birinin Şâfiî hâkime gönderilmesi

Hanefî mezhebine mensup bir hâkimin bize göre geçerli, Şâfiî mezhebine göre geçersiz olan bir nikahı bozması için Şâfiî hâkime göndermesi câizdir. Mesela baba ve dedenin dışındaki velilerin evlendirdiği küçükler ya da fâsık şahidin tanıklığında yapılan nikah gibi. Aynı şekilde Şâfiî mezhebine mensup hâkimin Hanefî hâkimi taklid ederek hüküm vermesi de caizdir.²³³

x. Boşamayla ilgili bazı durumlar

Bir koca hanımına “Eğer haram yersem boşsun” dese, daha sonra bir fırından zorla ekmek alsa/gasp etse ya da çalsa ve akabinde de yese hanımı boş olmaz. Çünkü onun yemini bizatihi haram olan bir şeye yönelmek şeklindedir. Bu durum ise öyle değildir. Ancak burada tercih edilen görüş hanımının boş olmasıdır.²³⁴ Aynı şekilde bir adam karısına “eğer bu evin kapısından çıkarsan, boşsun” dese, kadın evin damına çıkıp komşu evin çatısına inse yemininde hânis olmaz. Bu, en sahih olanıdır.²³⁵ Yine bir Arâbî hanımına (أنت طالتي = Sen boşsun) dese, Arap olmayan birisi bu sözü duysa ve bunun bir sövgü ya da iltifat olduğunu zannetse, o da hanımına aynı ifadeyi söylese, karısı boş olur.²³⁶

Yukarıda zikrettiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere günümüzde de tekrar gündeme gelen pek çok meselenin müellifin yaşadığı VII/XIII. yüzyılda da güncelliğini koruduğu ve tartışıldığı görülmektedir. Ayrıca bu örnekler dönemin Delhi Sultanlığında günlük sosyal ve dînî hayatı, toplumsal ihtiyaç ve talepleri, zamanın ilgi alanları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bununla birlikte eser, günümüzde de tartışılan benzer meselelerin çözüme kavuşturulması noktasında ilim adamlarına yol gösterecek ve rehberlik edecek önemli bilgiler içermektedir.

232 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 84; *el-Fetâvâ*, s. 48.

233 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 148; *el-Fetâvâ*, s. 85.

234 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 137; *el-Fetâvâ*, s. 76.

235 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 162; *el-Fetâvâ*, s. 93.

236 Hatib, *el-Fetâvâ*, s. 129; *el-Fetâvâ*, s. 73.

2.6. Sonraki Dönem Hanefî Literatüründe *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'nin Yeri

Müellifin eserini telif ederken müracaat ettiği kaynaklar kadar daha sonraki çalışmalarda kendisine yapılan referanslarda önemlidir. Çünkü bu, eserin mezhep müdevvenatı içerisindeki yerini göstermesi bakımında mühimdir.

el-Fetâva'l-Gıyâsiyye Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm*'i;²³⁷ İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahru'r-râik*'i;²³⁸ *el-Fetâva'l-Hindiyye*;²³⁹ İbn Âbidin'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtar*²⁴⁰ ve *Ukûdü'd-dürriyye*'si²⁴¹ ve *Mecelle*'nin²⁴² kaynakları arasında yer almaktadır.

Ayrıca *Fetâvâ-yı Tatarhâniyye*, *Fetâvâ-yı Firuzşâhî*, *Fetâvâ-yı Hammâdiyye* ve *Fetâvâ-yı Alemgiriyye* gibi büyük fetva kitaplarının müellifleri de *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye sıkça referanslarda bulunmuşlar ve geniş çaplı iktibaslar yapmışlardır.²⁴³

Osmanlı devlet ve ilim adamlarından Lütî Paşa'nın (ö. 970/1563) eserlerini kaleme alırken istifade ettiği kaynaklardan birisi de yine *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'dir.²⁴⁴

SONUÇ

Hint alt kıtasının oldukça erken sayılabilecek bir dönemde 92/711 İslam ile tanışmasından sonra bölgeye yerleşip kök salmış ve fıkha dair önemli eserler kaleme alınmıştır. Ortaçağ Hindistan'ında Moğol istilaları sebebiyle Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden göç edip kendilerine sığınan ilim adamlarına Delhi Türk Sultanları kucak açmışlar ve onları ülkelerinde himaye etmişlerdir. İlim adamlarına gösterdikleri bu yakın ilgi ve alaka bölgenin önemli bir ilim merkezi haline

237 *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye iki kez atıf yapılmıştır. Bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 101, 303.

238 *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye otuz üç kez atıf yapılmıştır. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, I, 425; V, 269, 379, VIII, 28, 29, 37, 41, 42, 56, 68, 93, 145, 198, 338, 341, 352, 357, 358, 367, 368, 376, 378, 379, 380, 388, 412, 438, 439, 464, 468, 473, 488, 490.

239 *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye yüz seksen altı kez atıf yapılmıştır. Bk. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 14, 47, 65, 90, 91, 92, 135, 141, 143, 145, 146, 147, 150, 163, 203, 207, 284, 402, 461, 545, 547; II, 5, 38, 80, 144, 175, 296, 342, 346, 358, 395, 409, 419, 420, 424, 430, 490; III, 4, 18, 62, 69, 110, 111, 114, 137, 179, 201, 210, 464; IV, 340, 344, 362, 376, 379, 381, 385, 405, 409, 413, 417, 419, 421, 423, 429, 432, 433, 434, 436, 437, 439, 440, 441, 443, 445, 449, 450, 451, 455, 459, 460, 462, 466, 472, 473, 480, 491, 492, 493, 495, 496, 498, 502, 504, 506, 510; V, 130, 158, 226, 256, 301, 304, 325, 328, 330, 331, 333, 334, 341, 359, 374, 376, 399, 401, 403, 408, 418, 434.

240 *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye on üç kez atıf yapılmıştır. Bk. İbn Âbidin, *Hâşiyetü Reddü'l-muhtar*, V, 177, 181, 318, 479, 682; VI, 330, 354, 471; VII, 104; VIII, 381, 400, 462, 509.

241 *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye iki kez atıf yapılmıştır. Bk. İbn Âbidin, *Ukûdü'd-dürriyye*, I, 240, 320.

242 *Mecelle'de el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'ye sekiz kez atıf yapılmıştır. Yıldız-Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", Sy. 20, s. 103.

243 İslam, *Fatâvâ Literature*, s. 21, 30; Ziauddin, *Fiqh Literature*, s. 129-130.

244 Köksal, "Bir İslam Alimi Olarak Lütî Paşa", *OAD*. Sy. 50, s. 64.

gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönem Hindistan coğrafyasında İslam hukukunun asıl gelişim ve atılım gösterdiği dönem olarak kabul edilmiştir. Bu atılımın neticesinde fıkıh alanında telif edilen ilk örneklerden birisi *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye* olmuştur. Eser genel olarak fetva kitaplarında benimsenen soru-cevap şeklindeki bir yöntemden ziyade klasik fıkıh kitaplarının usulü benimsenerek telif edilmiştir. Fıkıhın bütün konularına değinen müellif, özellikle kendisinden önce telif edilen pek çok Hanefî mezhebine dair yazılan esere müracaat etmesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte eser delillerle ilgili tartışmalara girmemesi, konuyla ilgili kurucu imamların, dinamik fıkıh havzalarındaki ulemanın görüşlerine yer vermesi, mezhepte “müftâ bih”, “sahih ya da esah”, “ahvat” vb. olan görüşlere işaret etmesi ve bunlar arasından dönemin ihtiyaçlarını da dikkate alarak zaman zaman tercihlerde bulunması yönüyle dikkat çekmektedir.

Eser ayrıca Sultana takdim edilmesi ve bölgede hâkim mezhebin Hanefîlik olması bakımından Delhi Türk Sultanlığının yarı resmî kanun kitabı olma hüviyetini de taşımaktadır. Ayrıca eser diğer özelliklerinin yanı sıra hem telif aşamasında müracaat edilen kaynakları hem de kendisinden sonra yazılan pek çok esere kaynaklık etmesi bakımından da Hanefî fetva literatürünün önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Âlim b. Alâ, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, nşr. el-Kâdi Seccâd Hüseyin, Haydarâbâd: Matbaatü Meclis Dâiratü'l-Maârif, 1984.
- Arslantürk, Ayşe Hümeýra, “Nesefî, Necmeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006 (XXXII, 571-573).
- Aruçi, Muhammed, “Rüstüfağni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008 (XXXV, 296-297).
- Avcı, Mustafa, “Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Aralık-2004), Sy. 12, C. 3-4, s. 87-159.
- Aykut, A. Sait, “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999 (XIX, 361-368).
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bahcıvan, Seyit, “Sâidi Ailesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008 (XXXV, 581-583).
- Başaran, Selman, “Ebû Maşer es-Sindi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994 (X, 184-185).
- Bedir, Murteza, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul: İsam Yayınları, 2014.

- Brockelmann, Carl, *Geshichte der Arabischen Litteratur*, Leiden: 1943-1949.
- Brockelmann, Carl, *Supplementband*, Leiden: 1937-1942.
- el-Fetâva'l-Hindiyye*, haz. Şeyh Nizam, b.y.: Dâru'l-Fıkr, 1310.
- Farooqî, Naimur Rahman, "Delhi Sultanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994 (IX, 130-132).
- el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabıyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-fıkh ve usûluhû*, Amman: Müesse-setü Âli'l-Beyt li'l-Fikri'l-İslâmî, 1999-2014.
- Gözübenli, Beşir, "Hâkim eş-Şehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997 (XV, 195-196).
- Gözübenli, Beşir, "Hasan b. Ziyâd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997 (XVI, 361-362).
- Guenther, Alan M. "Hanafî Fıqh in Mughal India: The Fatâw'a-i Âlamgiri", *India's Islamic Traditions (711-1750)*, ed. Richard M. Eaton, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Güman, Osman-Sezer, Ayşe, "Osmanlı Hukuk tarihinde Öncü bir İsim Timurtâşi Üzerine Biyografik Bir İnceleme", *Bilimname* (Kayseri-2019), Sy. 37, C. 1, s. 857-887.
- Hakimi, Abdulnasır, *es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 536/1141) Kitâbü'l-Vâkıât Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Hatîb, Dâvud b. Yûsuf, *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Zeynelzâde, nr. 1347 (XXI+209 sayfa).
- Hatîb, Dâvud b. Yûsuf, *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*, Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1321.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Hâşiyetü Reddî'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Ukûdü'd-dürriyye fî tenkihi'l-fetava'l-Hâmidîyye*, b.y.: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Battuta, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdullah, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, *Tacü't-terâcim*, ed. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kallek, Cengiz, "İbn Semâa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999 (XX, 313-314.).
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kaya, Eyyüp Sait, *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleymân, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efen-di, 1381.

- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kılıçer, M. Esat, "Ashâbü't-Tercih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991 (III, 471).
- Kılıçer, M. Esat, "Buhârî, Tâhir b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992 (VI, 376).
- Koca, Ferhat, "Hâherzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997 (XV, 135).
- Köksal, Asım Cüneyd, "Bir İslam Alimi Olarak Lütfi Paşa", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* (2017), Sy. L, s. 29-72.
- Köprülü, Orhan F. "Balaban Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992 (V, 3).
- Köse, Saffet, "Hasîrî, Muhammed b. İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997 (XVI, 383-384).
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kâhire: Dâru'l-Hicr, 1993.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Masud, Muhammad Khalid, "Religion and State in Late Mughal India: The Official Status of the Fatwa Alamgiri", *Lahore University of Management Sciences Law journal* (2016), Sy. 3, C. 1, s. 46.
- Merçil, Erdoğan, "Mahmûd-ı Gaznevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003 (XXVII, 362-365).
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, *Dürrerü'l-hükkâm Şerhu Gureri'l-ahkâm*, İstanbul: Fa-zilet Neşriyat, ts.
- Mursafa, Abdülfettâh es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî*, Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü Tibe, ts.
- Mübarekbûrî, Ebû'l-Meâlî Ather *Ricâlüs-Sind ve'l-Hind ile'l-karnîs-sâbi'*, Bombay: Katleri Bazar, 1958.
- Öğüt, Salim, "Ebû Yûsuf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994 (X, 260-265).
- Özcan, Azmi, "Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavri", *Dîvân: İlmî Araştırmalar* (2004), Sy. 17, C. 2, s. 103-115.
- Özcan, Azmi, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009 (XXXVII, 242-244).
- Özcan, Tahsin, "Nâsihî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006 (XXXII, 394).
- Özcan, Tahsin, "Nâtüfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006 (XXXII, 438-439).
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Özel, Ahmet, "Sadrüşşehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008 (XXXV, 425-427).

- Özel, Ahmet, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009 (XXXVI, 479-480).
- Özen, Şükrü, "Osmanlı Döneminde fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2005), Sy. 5, C. 3, s. 249-378.
- Qasmi, Muhammadullah, "The Orientation and Approach of Indian Ulama in Resolving Contemporary Issues Through Islamic Jurisprudence In Modern India", *Institute of Objective Studies* (2017).
- Sezgin, Fuat, *Geshichte Des Arabischen Schrifttums*, Leiden: 1967.
- Uzunpostalıcı, Mustafa, "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992 (VI, 435-437).
- Ünal, Halit, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991 (IV, 93).
- Yıldız, Kemal-Nacar, Tayyip, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (2012), Sy. 20, s. 87-105.
- Zafarul İslam, "Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin Gelişmesi", *Çev. Halil Altuntaş, Diyanet İlmî Dergi* (1996), Sy. 32, C. 1, s. 57-65.
- Zafarul İslam, *Fatâvâ Literature Of The Sultanate Period*, New Delhi: Kanishka Publishers, 2005.
- Ziauddin, *Contribution of India to Fiqh Literature in Arabic up to 1857*, Aligarh: Aligarh Muslim University, Department of Islamic Studies, Doktora Tezi, 2000.
- Ziriklî, Hayrüddin, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.